МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УМАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ САДІВНИЦТВА
Факультет менеджменту
Кафедра туризму та готельно-ресторанної справи

Допущено до захисту
«____» _____2024 р.
Завідувач кафедри, д.е.н., професор
_____Людмила ТРАНЧЕНКО

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти

ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ЗАМКІВ ТА ФОРТИФІКАЦІЙНИХ СПОРУД ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ ЯК ОБ'ЄКТ ТУРИСТИЧНОЇ АТРАКЦІЇ

Виконала: здобувачка вищої освіти
2 курсу 21м-тм групи
спеціальності 242 «Туризм»
освітньо-професійної програми «Туризм»
Інна ШОРОБУРА

Науковий керівник: д.е.н., професор
Людмила ТРАНЧЕНКО

Умань – 2024

УМАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ САДІВНИЦТВА

Факультет менеджменту

Кафедра туризму та готельно-ресторанної справи

Спеціальність 242 «Туризм і рекреація»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

_____Людмила ТРАНЧЕНКО

«____»_____20 року

З А В Д А Н Н Я

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ

здобувачеві вищої освіти Шоробурі Інні Михайлівні

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема кваліфікаційної роботи Формування стратегії розвитку замків та фортифікаційних споруд Хмельницької області як об'єкт туристичної атракції керівник кваліфікаційної роботи Транченко Людмила Володимирівна, д.е.н., професор

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом закладом вищої освіти від «__»_____20__ р. № ___.

2. Строк подання здобувачем роботи_____

_____

__

3. Вихідні дані до роботи_____

_____

_____

_____

_____

4. Перелік питань, які потрібно розробити

Розділ 1. Теоретичні засади функціонування замкового туризму

Розділ 2. Аналіз рекреаційно-туристичних ресурсів та сучаний стан замків Хмельниччини

Розділ 3. Європейський досвід та перспективи розвитку замкового туризму в Хмельницькій області

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень) рисунків 2.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв

7. Дата видачі завдання_____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Вибір теми кваліфікаційної роботи		
2	Одержання індивідуального завдання		
3	Складання індивідуального плану-графіка написання роботи		
4	Підготовка до виконання кваліфікаційної роботи		
5	Уточнення теми кваліфікаційної роботи та календарного плану-графіка		
6	Написання розділів кваліфікаційної роботи		
7	Доопрацювання кваліфікаційної роботи з урахуванням зауважень наукового керівника		
8	Написання та оформлення кваліфікаційної роботи в остаточному варіанті		
9	Подання роботи для перевірки на плагіат		
10	Одержання відгуку наукового керівника		
11	Одержання рецензії внутрішнього рецензента		
12	Одержання рецензії зовнішнього рецензента		
13	Висновок завідувача кафедрою		
14	Захист кваліфікаційної роботи		

Здобувач _____ Інна ШОРОБУРА
(підпис) (прізвище та ініціали)

Науковий керівник роботи _____ Людмила ТРАНЧЕНКО
(підпис) (прізвище та ініціали)

РЕЗЮМЕ

Кваліфікаційна робота складається з 78 сторінок. Кількість розділів – 3, з них 72 сторінки основного тексту, в т.ч. рисунків – 2, список використаних джерел налічує 51 найменування.

Об'єктом дослідження є замки та парково-замкові комплекси.

Предмет дослідження – замки та фортифікаційні споруди Хмельницької області.

Метою даного дослідження є аналіз та оцінка можливості використанням замків у туризмі, розроблення шляхів використання замків у туризмі в майбутньому.

У кваліфікаційній роботі магістра поставлено завдання: охарактеризувати поняття «замковий туризм»; проаналізувати замковий туризм, як чинник збереження історико-культурної спадщини; визначити рекреаційні можливості туристичних замкових комплексів та замків Хмельниччини серед туристичних маршрутів Західної України; вивчити можливості застосування європейського досвіду для розвитку замкового туризму в Україні; зробити SWOT-аналіз замкового туризму в Хмельницькій області дослідити перспективи розвитку замкового туризму з використанням інформаційних технологій.

Ключові слова: замки, фортифікаційні споруди, туризм, Хмельницька область.

АНОТАЦІЯ

В кваліфікаційній роботі подано теоретичні засади функціонування замкового туризму, розглянуто поняття «замкового туризму» та класифікації замків, визначено замковий туризм як чинник збереження історико-культурної спадщини. Проаналізовано рекреаційно-туристичні ресурси та сучаний стан замків Хмельниччини. Проаналізовано використання європейського досвіду для розвитку замкового туризму в Хмельницькій області та розглянуто перспективи розвитку замкового туризму в Хмельницькій області

Ключові слова: замки, фортифікаційні споруди, туризм, Хмельницька область.

ANNOTATION

The qualification work presents the theoretical principles of the functioning of castle tourism, considers the concept of "castle tourism" and the classification of castles, defines castle tourism as a factor in the preservation of historical and cultural heritage. Analyzes recreational and tourist resources and the current state of castles in the Khmelnytskyi region. Analyzes the use of European experience for the development of castle tourism in the Khmelnytskyi region and considers the prospects for the development of castle tourism in the Khmelnytskyi region.

Keywords: castles, fortifications, tourism, Khmelnytskyi region.

ЗМІСТ

ВСТУП……...7

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЗАМКОВОГО ТУРИЗМУ…………..…….……10

1.1. Поняття «замкового туризму» та класифікація замків……..…...10

1.2. Замковий туризм як чинник збереження історико-культурної спадщини……....21

1.3. Методи дослідження замків та фортифікаційних споруд та перспективи замкового туризму

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНИХ РЕСУРСІВ ТА СУЧАНИЙ СТАН ЗАМКІВ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ……..….26

2.1. Туристично-рекреаційні ресурси Хмельницької області……26

2.2. Аналіз рекреаційно-туристичних ресурсів замків Хмельничини..30

2.3. Сучасний стан замкового туризму в Хмельницькій області……49

РОЗДІЛ 3. ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЗАМКОВОГО ТУРИЗМУ В ХМЕЛЬНИЦЬКІЙ ОБЛАСТІ……..56

3.1. Використання європейського досвіду для розвитку замкового туризму в Хмельницькій області……..56

3.2. Перспективи розвитку замкового туризму в Хмельницькій області……..65

3.3. SWOT-аналіз замкового туризму в Хмельницькій області……..70

ВИСНОВКИ……..…....73

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ……..79

ДОДАТКИ……..….83

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Екскурсії до замків є однією з найцікавіших та складніших форм культурно-пізнавального туризму. В історико-архітектурній спадщині України оборонним спорудам, таким як фортеці, замки, оборонні храми та міські укріплення, надається особлива увага, оскільки вони привертають значний інтерес туристів. Тому розвиток замкового туризму та підвищення його привабливості тісно пов’язані з сучасними тенденціями розвитку туризму в Україні.

Замки в Україні зазнали значних втрат від різних факторів після втрати своєї первісної функції. Точних даних про їх загальну кількість немає, оскільки багато з них зруйновані. Однак фортифікаційні споруди можуть стати не лише цікавими туристичними об’єктами, а й важливою частиною туристичної інфраструктури, як це відбувається в європейських країнах, де понад третина таких об'єктів використовується як готелі та ресторани. Замковий туризм належить до історико-культурного туризму, який охоплює відвідування оборонних об’єктів: давньоруських городищ, середньовічних замків, фортець Нового часу, сакральних споруд із захисними елементами, фортифікацій XIX століття, а також оборонних ліній часів Першої та Другої світових воєн.

Методологічні основи теорії та практики організації й розвитку замкового туризму в Україні, зокрема в Хмельницькій області, висвітлені в працях українських дослідників. Серед них варто відзначити роботи таких відомих дослідників пам’яток оборонної архітектури України, як О. Мацюк, О. Лесик, Г. Логвин, Є. Пламеницька, О. Пламеницька, В. Вечерський, О. Годованюк, І. Пустиннікова, Т. Фадєєва та інших. Розвиток туризму, його проблеми та перспективи досліджували такі українські науковці, як О. Бейдик, О. Любіцева, М. Мальська, В. Федорченко, В. Кифяк. Питання збереження туристичних ресурсів вивчали В. Гетьман, Б. Данилишин, В. Міщенко. Замковий туризм у своїх працях досліджували М. Рутинський, І. Білецька, Д. Каднічанський, О. Лесик, О. Мацюк.

Замковий туризм у Хмельницькій області досліджувався недостатньо в наукових джерелах. Питання та перспективи розвитку цього напрямку туризму досі не визначені.

Метою даного дослідження є аналіз та оцінка можливості використанням замків у туризмі, розроблення шляхів використання замків у туризмі в майбутньому. Виконання поставленої мети передбачає вирішення наступних завдань:

1. Характеристика поняття «замковий туризм».
2. Аналіз замкового туризму, як чинника збереження історико-культурної спадщини.
3. Визначення рекреаційних можливостей туристичних замкових комплексів та замків Хмельниччини серед туристичних маршрутів Західної України.
4. Вивчення можливостей застосування європейського досвіду для розвитку замкового туризму в Україні.
5. Зробити SWOT-аналіз замкового туризму в Хмельницькій області та дослідити перспективи розвитку замкового туризму з використанням інформаційних технологій.

Об’єктом дослідження є замки та фортифікаційні споруди.

Предмет дослідження – замки та фортифікаційні споруди Хмельницької області.

Інформаційною та джерельною базою для цього дослідження слугують наукові статті та праці українських і зарубіжних вчених, науковців, публіцистів у сфері туризму, зокрема замкового туризму, інтернет-ресурси, а також офіційні сайти туристичних компаній.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що здійснено ґрунтовне дослідження туристичного потенціалу замкових комплексів Хмельницької області, окреслено рекреаційний та екскурсійний аспект прилеглої території.

Методи дослідження. До теоретичних методів дослідження належать аналіз і синтез, індукція та дедукція, порівняння, класифікація, узагальнення,

абстрагування, конкретизація.

Під час дослідження було застосовано кілька методів:

1. Метод спостереження, що дав змогу зібрати та проаналізувати значний обсяг фактичних даних.

2. Метод теоретичного дослідження для детального вивчення теми.

3. Опитування як метод для збору необхідної емпіричної інформації.

4. Використання різноманітних методів аналізу, включаючи системний, порівняльний та метод прогнозування.

Ці методи допомогли виявити взаємозв'язки між явищами, порівняти процеси та об'єкти, а також передбачити подальший розвиток.

Вибір цих методів обумовлений специфікою досліджуваного об'єкта та поставленими завданнями. Зокрема, системний аналіз дає можливість розглядати замковий туризм як систему зі своєю структурою, зв'язками та цілями. Визначення цих зв'язків є ключовим для прогнозування розвитку замкового туризму як в Україні в цілому так і в Західній Україні, зокрема, з урахуванням світового досвіду.

Апробація матеріалів роботи. Матеріали роботи апробовано у тезах та доповідях: «Специфіка інноваційної туристичної діяльності на території України», «Туризм як засіб оздоровлення та фізичного вдосконалення студентської молоді» на VI Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми розвитку освіти в сфері туризму, фізичної культури та спорту» (Хмельницький, березнь 2023 р.). У наукових працях: Шоробура І.М. значеннння фортифікаційних споруд Хмельниччини при підготовці здобувачів спеціальності «Туризм і рекреація» // Педагогічний альманах, 54, 77–83; Shorobura I.M., Hutsal L.A. Excursionism: Kamianets-Podilskyi as an object of tourist interest.Journal of Education, Health and Sport. 2024;52: 278-286.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЗАМКОВОГО ТУРИЗМУ

1.1. Поняття «замкового туризму» та класифікація замків.

Замковий туризм, як один із напрямів культурного туризму є популярною формою подорожей, яка привертає туристів можливістю відвідати історичні замки та палаци, зануритися в атмосферу минулих століть та доторкнутися до культурної спадщини регіону. Цей вид туризму не має чіткого визначення в туристичній сфері, однак його можна трактувати як підвид історико-культурного туризму, що охоплює відвідування пам'яток архітектури, які мають важливе історичне значення.

Замковий туризм стимулює економічний розвиток регіонів, де розташовані визначні архітектурні об'єкти, зокрема через зростання кількості робочих місць і розвиток місцевої інфраструктури. Туристи, відвідуючи замки, не лише отримують нові знання про історію та культуру, а й сприяють популяризації національної спадщини на міжнародній арені. Різноманіття форм замкового туризму дозволяє обирати мандрівку відповідно до власних вподобань. Це можуть бути класичні екскурсійні програми, самостійні подорожі, проживання в автентичних замках або навіть екстремальні тури, що вимагають фізичної підготовки для відвідування замків у віддалених чи складнодоступних місцях. Крім того, тематичні тури, зосереджені на легендарних персонажах, таких як граф Дракула чи Король Артур, додають туристам додаткової мотивації для відвідування історичних локацій.

Загалом, замковий туризм пропонує унікальний досвід, об’єднуючи культурне збагачення, відпочинок та елементи пригод. Він активно розвивається, відображаючи зростання інтересу до збереження культурної спадщини та пізнання історії через особистий досвід [2].

Тлумачний словник української мови дає таке визначення: замок – укріплене житло феодала доби середньовіччя з оборонними, господарськими і т.ін. будівлями, звичайно оточене високим муром; фортеця, палац [34].

Великий тлумачний словник сучасної української мови дає таке визначення: замок – це укріплене житло феодала доби середньовіччя з оборонними, господарськими і т.ін. будівлями, зазвичай оточене високим кам'яним муром із кількома вежами.

За Корінним М.М., замок – укріплений комплекс будівель або одна споруда, в якій жив феодал. Замок як оборонний об'єкт оточували високими мурами з бойовими вежами, валами й ровами [21].

За Захар'євим В.А. замок – укріплене житло феодала; з кінця XIII-XIV ст. перетворюється в складні комплекси споруд і під кінець у палацові ансамблі [15].

Замок – це тип споруди, яка зазвичай має великі розміри та масивні стіни, створені для оборони та захисту. Зазвичай замки мають башти, стіни, рови та інші елементи, які роблять їх важкодоступними для ворогів. У більш пізніх епох замки також могли використовуватися як резиденції для правителів або аристократів. Замки є важливою частиною культурної та історичної спадщини багатьох країн і їх часто відвідують туристи як пам'ятки архітектури та історії [38].

Великий тлумачний словник сучасної української мови дає таке визначення: фортеця – це укріплений пункт з міцними капітальними спорудами, постійним гарнізоном, озброєнням та різними запасами, призначений для тривалої кругової оборони. 2. (перен., уроч.) Надійний захист, опора, твердиня.

Тлумачний словник української мови дає таке визначення: фортифікаційні споруди – оборонні споруди (окопи, траншеї, сховища і т. ін.) для успішного ведення бою і захисту від дій ворога [34].

За Захар'євим В.А., фортечні споруди спочатку виникли у формі примітивних огорож із землі, дерева, каменя, пізніше – у вигляді захисних стін (іноді в декілька рядів). Розвиток отримали в середні віки, слугували обороною замку, міста, монастирю (земляні вали, рови, кріпосні стіни з укріпленими комірами, дозорними і бойовими вежами, машикулями, підйомними мостами,

нерідко з барбаканами), а також обороняли величезні території країни. У XV-XVII ст. споруджувалися остені. З появою вогнепальної зброї з'явилися укріплення нового типу – фортеця форт. Фортифікаційні споруди – типологічна група споруд, призначених для оборони. До різновидів фортифікаційних споруд належать такі складові фортечних укріплень, як стіни та башти, бастіони, редути, капоніри, арсенали тощо. Оборонні функції в окремих випадках мали поєднання з житловими у замках та з культовими у монастирях [15].

Замковий туризм можна класифікувати за різними критеріями, такими як географічне розташування, тип відвідуваних об'єктів, стиль подорожі та тематика туру [1]. Ось кілька можливих аспектів класифікації:

1. Географічне розташування:

- Внутрішній замковий туризм: відвідування замків і фортець у межах власної країни чи регіону.

- Зовнішній замковий туризм: подорожі за кордон для огляду замків та фортець в інших країнах.

2. Тип об'єктів:

- Замки

- Фортеці

- Палаци

- Маєтки

3. Стиль подорожі:

- Індивідуальний замковий туризм: самостійна організація поїздок без участі туроператорів.

- Груповий замковий туризм: подорожі в групах під керівництвом професійних гідів або туроператорів.

4. Тематика туру:

- Історичний замковий туризм: огляд історії, культури та архітектури замків.

- Пригодницький замковий туризм: участь у різноманітних пригодницьких заходах, таких як рольові ігри або випробування в межах замків і фортець.

Кожен тип замкового туризму має свої особливості та може відповідати різним інтересам і потребам туристів. Крім того, замковий туризм може поєднуватися з іншими видами туризму, такими як культурний, гастрономічний, пригодницький або екологічний.

Замковий туризм має свої унікальні риси, які відрізняють його від інших форм подорожей. Основні аспекти замкового туризму включають:

1. Історичний контекст: замки та фортеці часто мають багатий історичний фон, пов'язаний з важливими подіями, легендами та місцевою культурою, що дозволяє відвідувачам дізнатися про минуле і традиції.

2. Архітектурні особливості: ці споруди вражають масивністю та деталями, представляючи різні архітектурні стилі, такі як готика, ренесанс чи бароко.

3. Культурна спадщина: замки є символами культурної спадщини та національної ідентичності, часто містять цінні колекції мистецтва та історичні артефакти.

4. Екскурсії та відвідування: туризм зазвичай включає екскурсії, що дозволяють дізнатися більше про історію та архітектуру замків.

5. Розваги та події: деякі замки організовують заходи, такі як рицарські турніри або середньовічні фестивалі, що додають атмосферу минулих епох.

6. Природні краєвиди: замки часто розташовані в живописних ландшафтах, що забезпечує можливість для прогулянок і пікніків на природі.

Структура замкового туризму може варіюватися в залежності від країни, регіону та конкретного замку, але зазвичай включає такі компоненти:

1. Замки як туристичні об'єкти: це можуть бути замки, які функціонують як музеї, готелі чи ресторани. Вони часто мають історичну

цінність і архітектурні особливості, а також спеціальні зони для відвідувачів, такі як експозиції і туристичні маршрути.

2. Туристичні послуги: замковий туризм включає різні послуги для комфортного перебування, зокрема туристичні пакети, що охоплюють проживання, екскурсії та ресторанні сервіси.

3. Транспортні послуги: оскільки багато замків розташовані у віддалених місцях, можуть надаватися транспортні послуги, такі як автобусні екскурсії, трансфери з аеропорту або оренда автомобілів.

4. Інфраструктура: для забезпечення зручного перебування туристів потрібна відповідна інфраструктура, що може включати готелі, ресторани, паркування та туалети.

Замковий туристичний комплекс в Україні існує з давніх часів і продовжує функціонувати до сьогодні. Україна, що має багатий історичний та культурний спадок, відзначається своїми замками, які стали свідками різних епох [25].

В історико-архітектурній спадщині України особливе місце займають пам’ятки оборонної архітектури: фортеці, замки, оборонні храми і міські укріплення. Протягом століть ці оборонні споруди відігравали ключову роль у розвитку міст і поселень, адже організація оборони була критично важливою для їхньої безпеки. Споруди оборонного типу зводилися для захисту від нападів ворогів і захисту від народного гніву та частих нападів феодалів-сусідів [28].

З розвитком історії змінювалася архітектура оборонних споруд: дерев'яно-земляні укріплення давньослов’янських міст поступово замінювалися кам’яними укріпленнями княжих резиденцій і палаців, а згодом – укріпленими династичними замками і панськими садибами. У пізньому середньовіччі не лише замки і фортеці, а й численні церкви та монастирі відігравали важливу оборонну роль в Україні [19].

Замки України відіграють ключову роль у залученні туристів з усього світу. Вони є не тільки архітектурними шедеврами, але і важливою частиною

культурного національного спадку [12]. Туристи можуть насолоджуватися екскурсіями, дізнаватися про історію замків та відчувати атмосферу минулих епох. Проте, багато з них постраждали від війн, конфліктів і природних катастроф, що призвело до їхнього пошкодження чи руйнування. Збереження цих історичних пам'яток є пріоритетним завданням для українського уряду і місцевих органів, а програми реставрації і консервації мають критичне значення для їх збереження [33].

Декілька замків України включено до списку світової спадщини ЮНЕСКО, що підтверджує їх велич і історичне значення. Це допомагає привернути увагу міжнародної спільноти до культурних і історичних цінностей України та сприяє розвитку туризму в регіоні.

Замковий комплекс України є неперевершеним скарбом культурної спадщини, який вражає своєю величчю і красою. Ці історичні споруди є свідками минулих епох і нагадують про важливість збереження культурних цінностей для майбутніх поколінь. Замки України продовжують захоплювати туристів, дослідників і митців з усього світу, що робить їх невід'ємною частиною національної та світової культурної спадщини.

Доктор історичних наук О. Мацюк розробив класифікацію оборонних споруд України, яка включає такі категорії: давньоруські укріплені городи, міста-фортеці, замки, оборонні монастирі, церкви, костели, синагоги, військові укріплення, сторожові вежі та оборонні дзвіниці [27].

О. Лесик пропонує класифікувати замки та монастирі України за їхньою придатністю для готельно-ресторанного бізнесу та туризму, розподіляючи їх на чотири функціональні класи [24]:

- Клас «А»: Сюди відносяться пам’ятки архітектури, такі як заповідники в Києво-Печерській лаврі та Львові, музеї в замках Ужгорода, Луцька тощо.

- Клас «Б»: До цього класу відносяться замки та монастирі, що можуть бути використані для готельної інфраструктури та сервісу. Сюди входять замки в Свіржі, Бережанах, Жовкві, частина приміщень монастирів у Браїлові,

Підкамені, а також відпочинкові пансіонати, такі як замки у Бродах, Підгірцях, Збаражі [16].

- Клас «В»: Цей клас включає замки і монастирі, які частково можна використовувати для туристичних об'єктів, таких як замки в Невицькому, Хусті, а також пам’ятки архітектури, поруч з якими можна будувати турбази, готелі та бази відпочинку, наприклад, замки в Кам’янці-Подільському, Меджибожі, Хотині, Білому Камені, Корці, Підзамочку, Королевому, Невицькому, Володимирі-Волинському, Кременці тощо.

- Клас «Г»: Сюди відносяться пам’ятки, які використовуються як історико-архітектурні заповідники, музеї, навчальні заклади, санаторії, інтернати, будинки для престарілих, культосвітні установи, а також діючі монастирські комплекси [15].

Більшість збережених замків, фортець і монастирів-фортець розташовані в Західній Україні. За різними оцінками, близько 90% усіх замків і палаців країни знаходяться у Львівській, Івано-Франківській, Тернопільській, Волинській, Закарпатській та Хмельницькій областях. Львівщина відзначається чотирма відомими замками, що входять до туристичних маршрутів: Олеський, Золочівський, Підгорецький та Свірзький. Замки Волині включають Луцький та Новомалинський, а Закарпаття має 12 замкових об’єктів.

Івано-Франківська область відзначається своїми оборонними фортецями, зокрема палацом Вишневецьких, Теребовлянським, Микулинецьким та Бережанським замками, які є популярними серед туристів.

Хмельниччина славиться цінними оборонними об'єктами, такими як Кам’янець-Подільська фортеця і Меджибізький замок. Не менш захоплюють також руїни Жванецького, Зінківського, Летичівського та Старокостянтинівського замків, які безперечно варто включити до туристичних програм Західної України.

1.2. Замковий туризм як чинник збереження історико-культурної спадщини.

З кожним роком все більше людей обирають подорожі як спосіб розширити свій кругозір, покращити здоров'я, провести ділові зустрічі, виконати релігійні обов'язки або просто відпочити. Різні причини спонукають до подорожей, і кількість мандрівників на міжнародних маршрутах зростає стрімкими темпами. За прогнозами Всесвітньої туристичної організації ООН, у найближчі роки кількість міжнародних подорожей може перевищити позначку в 1 мільярд осіб на рік, що вказує на постійне збільшення глобального туристичного потоку. До того ж, більше 2 мільярдів людей подорожують у межах своїх країн, роблячи внутрішній туризм вагомою частиною світового туристичного ринку [26].

Серед різноманітних видів туризму, які набирають популярності, особливо виділяються культурний туризм і екотуризм. Близько 40% усіх туристичних поїздок здійснюються з культурних причин – з бажанням відчути місцеву атмосферу, познайомитися з культурними цінностями та традиціями різних регіонів. Це підтверджує тенденцію до зростання інтересу до культурних та природних об'єктів, що стимулює їхнє включення до туристичного обігу [6]. Однак важливо, щоб розвиток туризму не лише сприяв економічному зростанню, а й підтримував збереження та відновлення культурної спадщини. Це завдання стає дедалі актуальнішим, особливо в умовах швидкого збільшення туристичних потоків. Україна, з її багатою історико-культурною спадщиною, має значний потенціал для розвитку культурного та екологічного туризму. Зростаючий інтерес світу до нашої країни, покращення інфраструктури та підвищення туристичної привабливості створюють сприятливі умови для цього. Водночас для збереження та популяризації туристичної спадщини потрібні ефективні заходи, які включатимуть правові та організаційні ініціативи, що дозволять підтримувати автентичність місць, зберігати культурні надбання та водночас надавати туристам унікальний досвід [28].

Для досягнення балансу між розвитком туризму та збереженням культурної спадщини важливо впроваджувати комплексні стратегії регулювання, які враховують економічні, екологічні та соціальні фактори [29].

Захист культурної спадщини. Основою ефективного регулювання є створення та впровадження законодавчих актів, що сприяють захисту об’єктів культурної спадщини від надмірного навантаження туризму. Зокрема, слід обмежити доступ до певних об'єктів, встановлювати правила експлуатації та визначати зони для охорони. Міжнародні документи, такі як Манільська декларація про всесвітній туризм, підкреслюють важливість забезпечення позитивного внеску туризму в охорону та збереження культурних цінностей.

Створення екологічно безпечних туристичних маршрутів. Формування туристичних маршрутів із врахуванням принципів сталого розвитку дозволяє мінімізувати негативний вплив на культурну спадщину. Важливо забезпечити регулювання потоків туристів, впроваджувати освітні програми для підвищення обізнаності відвідувачів та використовувати екологічно чисті технології в туристичній інфраструктурі. Гаазька декларація з туризму підкреслює, що захист природного і культурного середовища є необхідною умовою для сталого туризму.

Залучення місцевих громад. Інтеграція місцевих жителів у процеси планування і розвитку туризму сприяє кращому розумінню потреб спільноти та посиленню підтримки з боку населення. Врахування думок місцевих жителів допомагає уникати конфліктів, пов'язаних із зміною умов життя, та сприяє раціональному використанню ресурсів.

Стимулювання сталих ініціатив у туризмі. Заохочення бізнесів до розвитку екологічно та культурно відповідальних проєктів є важливим фактором сталого туризму. Фінансова підтримка підприємців, що розвивають сталі продукти, впровадження екологічних стандартів для туристичних об'єктів та дотримання високих етичних стандартів у діяльності туристичних компаній сприятимуть збереженню культурної спадщини та захисту довкілля.

Освіта та інформаційна кампанія. Роз'яснення значущості культурної

спадщини для туристів і донесення до них правил поведінки допомагає запобігти негативному впливу на культурні пам’ятки. Важливо створювати програми для підвищення обізнаності, які допоможуть туристам краще зрозуміти культурну та історичну цінність відвідуваних місць. Такі заходи є необхідними для забезпечення збалансованого розвитку туризму, що не лише сприятиме економічному зростанню, але й збереже культурну спадщину для майбутніх поколінь.

У Глобальному етичному кодексі туризму (1999) проголошено, що кожна людина має «право на подорож», а туристичні ресурси є спільною спадщиною людства. Водночас місцеві громади, які проживають на цих територіях, володіють особливими правами й обов'язками щодо збереження й управління цими ресурсами. Під «правом на туризм» розуміється можливість для кожного зберігати власну культурну ідентичність та жити в чистому культурному та людському середовищі. Також Кодекс надає рекомендації для захисту культурної спадщини, що використовуються в туризмі, включаючи раціональне застосування фінансів для підтримки, збереження, реставрації та вдосконалення об'єктів спадщини. Подібні принципи містяться в документах ЮНЕСКО. Регулювання взаємодії між культурною спадщиною та туризмом має ґрунтуватися на комплексному підході, що передбачає залучення урядових установ, місцевої влади, громадських організацій і всіх зацікавлених сторін. Ключовим принципом є концепція сталого розвитку туризму, підтримана Всесвітньою туристичною організацією ООН. Вона наголошує на довготривалому прогресі, що поєднує економічний, соціальний і екологічний розвиток задля збереження умов цивілізованого життя та запобігання деградації культурних і природних ресурсів.

Українське законодавство в сфері туризму, а також політика в галузі культурної та природоохоронної діяльності визначають ключові принципи використання національної туристичної спадщини. Основними завданнями державного регулювання в цій сфері є захист навколишнього середовища, створення умов для освітнього та оздоровчого відпочинку, просування

туристичних об’єктів, а також розумне й ефективне використання культурної та природної спадщини [14].

Україна має значний історико-культурний та природний потенціал, представлений понад тисячею об’єктів, розташованих по всій території країни. До них належать історичні поселення, музеї-садиби, заповідники, національні та природні парки, що здебільшого зосереджені навколо важливих культурно-історичних та природних пам’яток. Ці місця є носіями традицій і мають розвинену інфраструктуру для охорони, адаптації та регулювання туристичної діяльності. Сучасні технології дають можливість таким об’єктам розвиватися, сприяючи соціально-економічному зростанню в регіонах, де вони розташовані [49].

Замковий туристичний комплекс в Україні – це безцінний скарб, що зберігся та пройшов крізь віки, залишаючись частиною культурної ідентичності країни. Україна, відома своєю багатою історією та культурною спадщиною, славиться замками та фортецями, які стали свідками змін епох та історичних подій. Пам'ятки оборонної архітектури посідають особливе місце в культурному надбанні України [32]. Фортеці, замки, оборонні храми та укріплення грали ключову роль у розвитку поселень, забезпечуючи безпеку громад від нападів ворогів і внутрішніх загроз. Складні історичні обставини формували унікальний архітектурний стиль оборонних споруд, які відображаються у різноманітних будівлях від дерев’яно-земляних укріплень Київської Русі до величних кам’яних замків пізнього середньовіччя. Замковий спадок України розкриває різні історичні епохи, адже замки будувалися як об'єкти оборони, резиденції аристократії та королів, палацові комплекси, а згодом – як туристичні принади. Багато з цих замків зазнали руйнувань через війни та природні катастрофи, проте державні та місцеві ініціативи спрямовані на їхнє збереження, реставрацію та консервацію для нащадків. Деякі замки України включено до списку світової спадщини ЮНЕСКО, що підкреслює їхнє значення на міжнародному рівні та сприяє розвитку туризму. Це підсилює увагу світової спільноти до унікальних українських пам’яток, розширюючи

можливості для культурного обміну. Захоплюючі екскурсії та історичні подорожі замками України дають туристам змогу поринути в атмосферу середньовіччя, торкнутися сторінок історії, а також відчути велич цієї культурної спадщини. Вони є символом незламності та культурної ідентичності українського народу, зберігаючи пам'ять про героїчні події минулого. Замки України – це унікальні архітектурні й культурні перлини, що приваблюють туристів, дослідників та митців з усього світу, даруючи кожному незабутні враження та надихаючи на дослідження історичних скарбів нашої землі.

1.3. Методи дослідження замків та фортифікаційних споруд та перспективи замкового туризму

Історико-культурні об’єкти є важливими свідченнями минулого, які дозволяють глибше зрозуміти історію, культуру та світогляд людей, які жили до нас. Для їхнього дослідження впродовж століть використовувалися різні методи, багато з яких стали класичними й залишаються актуальними до сьогодні. Ці методи охоплюють широкий спектр підходів, що базуються на аналізі матеріальних і нематеріальних джерел, археологічних розкопках, історичних документах та мистецьких традиціях.

Археологія є одним із ключових напрямів вивчення історико-культурних об’єктів. Розкопки дозволяють виявити залишки давніх споруд, поховань, предметів побуту чи мистецтва. Завдяки археологічному аналізу можна відтворити побут, звичаї та економічну діяльність минулих поколінь.

Одним із традиційних методів є стратиграфія – вивчення послідовності культурних шарів, що дає змогу встановити хронологію розвитку об’єкта. Аналіз знайдених артефактів допомагає зрозуміти їхнє функціональне призначення та художню цінність.

Документальні джерела, зокрема літописи, хроніки, адміністративні документи, приватні листи та карти, є важливим інструментом для розуміння історичного контексту існування об’єктів. Завдяки історико-архівним

дослідження можна визначити час побудови, функціональне призначення об’єкта, а також реконструювати етапи його трансформації. Архівні дослідження дозволяють встановити взаємозв’язок між окремими історико-культурними пам’ятками, наприклад, храмами, фортецями чи палацами.

Методи архітектурного аналізу дають змогу вивчити будівельну техніку, стилістичні особливості та художню цінність об’єкта. Зокрема, порівняльний аналіз стилів дозволяє визначити період побудови або впливи інших культур.

Детальне вивчення технічних аспектів, таких як матеріали, методи будівництва, орнаменти та пропорції, допомагає зрозуміти, як змінювалися технології та художні смаки в різні епохи.

Важливими є фольклорні й етнографічні дослідження. Для об’єктів, які мають значення у народній культурі, важливим методом є збір і аналіз усної історії, легенд та переказів. Ці джерела можуть доповнити археологічні чи архівні дані, особливо якщо йдеться про сакральні місця, замки або пам’ятки, пов’язані з відомими історичними подіями.

Етнографічні методи також дозволяють вивчати культурні практики, пов’язані з об’єктом, наприклад, релігійні обряди чи традиційні ремесла.

Порівняльний аналіз передбачає зіставлення об’єкта з іншими схожими пам’ятками. Завдяки порівнянню можна визначити місце конкретного об’єкта в історичному чи культурному контексті, а також зрозуміти його унікальність чи типові риси.

Для дослідження мистецьких аспектів об’єктів використовують іконографічний аналіз – аналіз зображень, орнаментів, скульптур або фресок. Іконографія дозволяє зрозуміти символіку, яка була важливою для людей того часу, а також виявити зміни в ідейно-духовному житті суспільства.

Традиційні методи дослідження історико-культурних об’єктів є основою для сучасної науки. Вони дозволяють систематизувати знання, забезпечуючи глибше розуміння минулого. Застосування цих методів не лише зберігає історичну спадщину, а й сприяє її інтеграції в сучасний культурний

простір. У поєднанні з інноваційними підходами, такими як цифрова реконструкція чи лазерне сканування, традиційні методи відкривають нові горизонти для наукових досліджень.

Методи дослідження замків та фортифікаційних споруд включають широкий спектр підходів, що дозволяють вивчати як архітектурні, так і археологічні, історичні та культурні аспекти таких об'єктів. Ось основні методи, що використовуються в наукових дослідженнях замків та фортифікаційних споруд:

Розкопки та геофізичні дослідження, що включають в себе проведення археологічних розкопок на території замків і фортифікацій. За допомогою цих досліджень вивчаються залишки конструкцій, підземних приміщень, а також виявляються матеріали, що допомагають виявити функціональне призначення різних частин фортифікацій.

Методи геофізичного зондування використовуються для дослідження підземних структур та архітектурних елементів, що не збереглися на поверхні. Це може бути магнітний, електричний, радіолокаційний або електрорезистивний метод.

Історичні методи є важливими, зокрема аналіз історичних джерел. Історики та архітектори вивчають писемні джерела, такі як літописи, карти, плани та інші документи, що описують будівництво, реконструкцію і використання замків та фортифікаційних споруд. Це дозволяє отримати уявлення про їх архітектурні характеристики та історичний контекст.

Використовують і архітектурно-будівельні методи. Вивчення архітектурних особливостей полягає в детальному дослідженні конструктивних особливостей будівель, формування їх планувальних і просторових характеристик, а також використаних матеріалів. Для цього використовуються вимірювання, порівняння з аналогічними спорудами та відновлення архітектурних проектів.

Метод відновлення фортифікаційних конструкцій – це метод, при якому на основі архітектурних і археологічних даних здійснюється реконструкція

архітектурного вигляду фортифікаційних споруд у вигляді моделей або віртуальних реконструкцій.

Дендрохронологічний метод використовується для визначення віку дерев'яних конструкцій замків і фортифікацій (наприклад, дерев'яні стіни, ворота, дахи тощо). Метод ґрунтується на вивченні річних кілець деревини.

Топографічні та картографічні методи використовуються для вивчення розташування замків і фортифікацій, а також для аналізу змін у їх плануванні та розвитку через певний період часу. Аналіз картографічних джерел – це дослідження карт, що датуються різними етапами історії замку, допомагає зрозуміти, як змінювалась його структура, а також розглядати етапи розширення або модифікації.

Сьогодні широко використовуються лабораторні та матеріалознавчі методи. Так, аналіз будівельних матеріалів – метод вивчення матеріалів, з яких збудовані фортифікації (камені, цегла, дерево, метал тощо). Використовуються різноманітні методи дослідження, як-от хімічний аналіз, мікроскопія, рентгенівська флуоресценція, для виявлення властивостей і походження матеріалів.

Актуальними є комп'ютерні методи та 3D-моделювання. Сучасні технології дозволяють створювати 3D-моделі замків та фортифікаційних споруд, що дозволяє не тільки вивчати їх архітектуру, але й візуалізувати реконструкції історичних процесів, таких як атаки або реконструкції будівель.

Геоінформаційні системи використовуються для просторового аналізу і картографування замків, визначення їхнього впливу на навколишнє середовище, а також для оцінки стратегічних аспектів розташування фортифікацій.

Системний аналіз використовується для комплексного підходу до дослідження замків, який об'єднує архітектурний, історичний, археологічний та культурний контексти. Це дозволяє вивчати фортифікації в їх соціальній та культурній значущості.

Всі ці методи дозволяють створити повну картину історії та розвитку замків та фортифікацій, а також допомагають при їх збереженні та реставрації.

Дослідження історико-культурної спадщини, зокрема замків, є важливим елементом у розвитку регіонального туризму. Для цього використовуються різноманітні методики, що дозволяють не лише оцінити культурну цінність об'єктів, а й сприяти їхньому інтегруванню в сучасну туристичну інфраструктуру. Однією з перспективних є методика, розроблена К. Поливач, яка поєднує географічний підхід із комплексним аналізом.

Методика К. Поливач вирізняється акцентом на інтегральній оцінці історико-культурної спадщини за рівнем територіального охоплення. Вона спрямована як на загальні регіональні дослідження, так і на локальні, зокрема для міських планувальних зон. Основним досягненням цієї методики є глибокий аналіз культурного потенціалу регіону з урахуванням його можливостей для залучення інвесторів та розвитку туристичних продуктів.

На відміну від традиційних методів, які орієнтовані переважно на матеріальні аспекти, таких як архітектура чи стан об’єкта, методика Поливач також враховує соціальні, економічні й просторові аспекти. Вона дозволяє:

- визначити перспективні регіони для розвитку замкового туризму;
- діагностувати проблеми регіонів із недостатньо розвиненою туристичною інфраструктурою;
- оцінити інвестиційну привабливість історико-культурних об'єктів;
- розробити стратегію розвитку із довгостроковими цілями.

Цей підхід є особливо актуальним для розвитку замкового туризму, який має значний потенціал для залучення внутрішніх і міжнародних туристів. Замки, які часто слугують символами регіону, потребують не лише реставрації, а й включення в туристичні маршрути та промоцію на національному і міжнародному рівнях.

Застосування методики Поливач на прикладі Хмельницької області, де історичні замки, такі як Меджибізька фортеця чи замок у Старокостянтинові, є частиною культурної ідентичності, може сприяти створенню нових

туристичних продуктів. Це можуть бути гастрономічні тури, історичні реконструкції чи тематичні фестивалі, що привернуть увагу туристів та інвесторів.

Крім того, комплексний підхід до аналізу культурної спадщини дозволяє врахувати не лише економічну вигоду, а й соціальний ефект. Розвиток замкового туризму сприяє створенню нових робочих місць, збереженню історичної спадщини та підвищенню освітнього рівня місцевого населення.

Таким чином, застосування сучасних методик є важливим кроком до раціонального використання культурної спадщини. Це дозволяє не лише зберегти історичні пам’ятки, а й перетворити їх на ключові елементи туристичної стратегії регіону, що в кінцевому підсумку сприятиме сталому розвитку замкового туризму.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНИХ РЕСУРСІВ ТА СУЧАНИЙ СТАН ЗАМКІВ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ.

2.1. Туристично-рекреаційні ресурси Хмельницької області

Хмельницька область розташована в південно–західній частині Східно–Європейської рівнини. Її площа становить 20,6 тис. км², що є 3,3% від загальної площі України. Територія області охоплює середню частину басейну Дністра та його лівих приток: Смотрича, Ушиці, Збруча; верхню частину басейну Південного Бугу та верхів'я річки Горинь, яка належить до Дніпровського басейну.

Північна, менша частина території області розташована на Волинському плато, яке є частиною Волино-Подільської височини. На півдні ця частина прилягає до річки Дністер. Загалом, територія області переважно рівнинна. Вона знаходиться в помірному кліматичному поясі і охоплює дві природні зони – лісостепу і мішаних лісів. На території переважають різновиди чорноземів. Рельєф, ґрунти та агрокліматичні умови є сприятливими для господарського освоєння та розвитку поселень, що зумовило давнє заселення регіону і зміну ландшафтів через активний антропогенний вплив.

Хмельницька область охоплює багатий спектр природних, історико-культурних і соціально-економічних ресурсів, які створюють потенціал для розвитку туризму й рекреації. Завдяки унікальному поєднанню природних ландшафтів, багатої історії та національних традицій, область може стати важливим центром туристично-рекреаційної діяльності не лише в Україні, але й на міжнародному рівні.

Велика площа природно-заповідного фонду області забезпечує вигідні умови для розвитку прибуткової туристичної індустрії. Регіон має потенціал для розширення різних видів туризму, зокрема маршрутно–пізнавального, оздоровчого, а також спеціалізованих напрямків, таких як мисливський, рибальський, кінний та спелеотуризм. Існують перспективи для розвитку екскурсійної діяльності, особливо в туристично–рекреаційній сфері південної та центральної частин області. Пріоритетними напрямками є міста

Старокостянтинів, Волочиськ, Летичів, Кам’янець-Подільський, а також селища міського типу Меджибіж і Сатанів, де зосереджені найбільш привабливі природно–рекреаційні та історико-архітектурні об'єкти.

Пріоритетну увагу варто приділяти розвитку екскурсійної діяльності, маршрутно-пізнавального та лікувально-оздоровчого туризму. Туристична галузь може сприяти підвищенню ефективності організації праці, створенню нових робочих місць, залученню іноземної валюти, розширенню виробництва сувенірної продукції, а також суттєво впливати на підвищення популярності та міжнародного іміджу України. Тісна взаємодія туристичної галузі з іншими секторами економіки області може сприяти створенню багатогалузевих корпоративних систем, що об'єднують туристичну діяльність, рекреацію, комерцію, торгівлю, банківські та страхові послуги. Це дозволить забезпечити прийом та комплексне обслуговування туристів на високому рівні.

Характеристики складу мінеральних вод, які включають складні органічні та неорганічні речовини, газовий склад та мікрофлору, визначають їх унікальність та високу бальнеологічну активність. Це робить ці води ефективними для лікування різних захворювань та виведення радіонуклідів з організму. Унікальний мінералогічний та тектонічний потенціал на водорозділі Подільської височини сформувався завдяки природним умовам, які створили схили Українського кристалічного щита, Подільського плато та розломи Товтрового кряжу рифогенного походження. Ці фактори сприяли утворенню численних родовищ мінеральних вод з лікувальними властивостями, які мають схожість з «Нафтусею» та «Миргородською».

Основним видом бальнеологічних ресурсів є природні мінеральні води, що вирізняються своїми лікувальними властивостями завдяки високому вмісту біологічно активних компонентів. Мінеральні підземні води в регіоні насичені корисними елементами, що сприяє ефективному виведенню з організму шкідливих речовин, таких як радіонукліди, пестициди та нітрати.

У Хмельницькій області є кілька груп мінеральних вод з цілющими властивостями: слабомінералізовані води з підвищеним вмістом органічних речовин, схожі на воду «Нафтуся»; хлоридні натрієві води малої мінералізації, подібні до «Миргородської»; хлоридні натрієві бромні води високої мінералізації; кальцієво-натрієві бромні слабкі розсоли, а також слабомінералізовані радонові та вуглекисло-радонові води. Природні столові води регіону мають гідрокарбонатний склад з різноманітними катіонами.

Попри значний потенціал «Збручанської Нафтусі», її використання в Україні та Хмельницькій області поки що обмежене, хоча поступово ситуація покращується. Загальні офіційні запаси мінеральних вод в області становлять 1155 м³ на добу, з яких затверджено 732 м³ на добу.

Сьогодні в Хмельницькій області функціонує 11 бальнеологічних санаторіїв, здатних приймати понад 3000 відвідувачів одночасно. Ці заклади застосовують для лікування не лише мінеральні води, а й лікувальні грязі, що розширює можливості для оздоровлення та медичного туризму в регіоні.

Крім того, на курортах туристи можуть проживати не лише в санаторіях, а й у готелях та приватних комплексах, що збільшує кількість доступних місць. Інфраструктура та рівень послуг у бальнеологічних курортах відрізняються, але найбільше закладів розташовано поблизу Збручанського родовища мінеральних вод у смт. Сатанів. У цьому регіоні працюють три санаторії («Товтри», «Збруч», «Берізка»), чотири готелі та понад десять приватних комплексів, які пропонують більше 550 ліжко–місць. Усі ці заклади надають додаткові послуги, такі як басейни, сауни, тренажерні зали, автостоянки, заклади харчування, дитячі кімнати, лікувальні бази, а також штат лікарів і медичного персоналу, сервіси СПА (масаж, косметологічні послуги, лікувально–оздоровчі центри). У місті Сатанів діє один із найвідоміших санаторних комплексів області, який спеціалізується на лікуванні шлунково-кишкових захворювань і реабілітації.

В області нараховується 269 територій та об'єктів природно–заповідного фонду, серед яких 8 пам'яток садово–паркового мистецтва. Вважається, що ці ресурси сприятливо впливають на розвиток туристичного комплексу.

Однією з головних природних перлин області є Національний природний парк «Подільські Товтри» – унікальний ландшафтний комплекс, який включено до попереднього списку світової спадщини ЮНЕСКО. Цей регіон відомий своєю багатою флорою і фауною, унікальними скельними утворами та каньйонами. На території парку є можливості для екотуризму, пішохідних і велосипедних маршрутів, а також організації пізнавальних екскурсій.

Крім того, область славиться численними сакральними об’єктами: православними та католицькими храмами, синагогами й іншими пам’ятками релігійної архітектури. Наприклад, Свято-Троїцький монастир у Сатанові, заснований у XVI столітті, є унікальним комплексом, що поєднує релігійну і культурну значущість.

Гастрономічний туризм є перспективним напрямком розвитку туристичної сфери Хмельниччини. Традиційна кухня регіону відображає національні та локальні кулінарні традиції, зокрема страви на основі сезонних продуктів, меду, молочних виробів і дикоросів.

2.2. Аналіз рекреаційно-туристичних ресурсів замків Хмельниччини.

Хмельницька область, розташована на заході України, є регіоном із багатою історією та значним туристичним потенціалом, особливо завдяки своїм стародавнім замкам. Збереглися як повністю відреставровані, так і частково зруйновані фортифікаційні споруди, які відіграють важливу роль у привабленні туристів. Ці замки не тільки є пам’ятками архітектури, а й цінними об’єктами для розвитку рекреаційно-туристичних ресурсів регіону [46].

Рис. 1. Картосхема Хмельниччини

Замки Хмельниччини відображають багатий культурний спадок і свідчать про важливу роль цього регіону в історії України [18]. Найвідомішими є Кам'янець-Подільська фортеця, Меджибізький замок та Старокостянтинівський замок. Кожен із цих замків має свою унікальну історію та архітектуру. Кам'янець-Подільська фортеця, побудована на межі XIV–XV століть, вражає своєю міццю та стратегічним розташуванням. Меджибізький замок, відомий як резиденція князів Острозьких, є одним із найбільших укріплень на Поділлі. Старокостянтинівський замок, побудований у XVI столітті, також має важливе значення для культурної спадщини України, оскільки був осередком козацьких повстань та військових подій [8].

Замки Хмельниччини приваблюють як індивідуальних туристів, так і туристичні групи, сприяючи розвитку культурного та історичного туризму. Основні фактори, які роблять замки привабливими для туристів, включають їхню архітектурну красу, історичну значущість та можливість участі в різноманітних фестивалях і заходах. Наприклад, у Кам'янець-Подільському замку регулярно проходять фестивалі середньовічної культури, лицарські турніри, театралізовані вистави, що створює унікальну атмосферу й дозволяє відвідувачам зануритися в минуле.

Кам'янець-Подільська фортеця є однією з найнеприступніших середньовічних оборонних споруд в Україні та Європі. Місто Кам'янець-Подільський, завдяки своєму унікальному «острівному» розташуванню в каньйоні Смотрича, було заселене ще в давнину. Середньовічне будівництво практично знищило стародавні античні та ранньослов'янські культурні шари. Проте, численні мікротопоніми, залишки Троянового валу, давньоримські монети і класична архітектура аркового мосту через Смотрич свідчать про існування поселення ще до нашої ери, яке римляни могли називати дакійською твердинею Клепідава. Історичні джерела також свідчать про те, що анти привозили полонених легіонерів для будівництва складних інженерних споруд, таких як арковий міст і Троянові вали [13].

Сучасні археологічні дослідження виявили, що під середньовічними укріпленнями Кам'янця лежать культурні шари тиверського та давньоруського укріпленого городища X-XIII століть. Однак після того, як Пониззя увійшло до складу Галицького князівства, торговий центр перемістився з Кам'янецького граду, розташованого серед пралісів, до берега Дністра – головної міжнародної торгової артерії Галицько-Волинського князівства. Для галичан Дністровський шлях був настільки ж значущим, як і дніпровський торговий маршрут «із варяг у греки» для Чернігівського, Київського та Переяславського князівств. Таким чином, столицею давньоруського Пониззя-Поділля став портово-перевалочний град Бакота на Дністрі, який, на жаль,

нині затоплений водами Дністровського водосховища. Сьогодні зберігся лише великий давньоруський Бакотський печерний монастир [30].

Давньоруські гради Поділля також постраждали під час монголо-татарського нападу 1241 року. Ймовірно, дерев'яні укріплення Кам'янця були розібрані воєводами Данила Галицького у 1259 році за наказом золотоординського полководця Бурундая.

Протягом майже століття Поділля перебувало під владою татарських баскачів Золотої Орди. У 1362 році, після перемоги Великого князя литовського Ольгерда над монголо-татарами в битві під Синіми Водами, Поділля стало під захист Литовської держави. Літописи зазначають, що будівництво кам'яної фортеці у Кам'янці ініціювали литовські князі Коріатовичі (племінники Великого князя Ольгерда), які, здобувши Поділля після перемоги 1362 року, налагодили дружні відносини з місцевими отаманами – лідерами українських громад. За легендою, литовський князь, переслідуючи оленя, який забіг на острів, оточений урвищами, вирішив спорудити там фортецю. Проте, до приходу Коріатовичів у Кам’янці вже існувала давньоруська фортеця та велике поселення, адже невдовзі після згадки про нову фортецю Кам’янець отримав магдебурзьке право.

У 1360-1370-х роках Коріатовичі зосередили свої зусилля на зміцненні давньоруських фортець Поділля, зокрема Кам’янця та Скали-Подільської. Спершу стіни та вежі цих укріплень були здебільшого дерев'яними, проте стояли на кам'яних фундаментах. Перша документальна згадка про Кам'янецьку фортецю міститься в грамоті князя Юрія Коріатовича, датованій 1374 роком.

У 1395 році литовський князь Вітовт Великий відняв у Федора Коріатовича кілька міст, включаючи Кам'янець. Після цього подоляни масово переїхали за своїм православним князем у Закарпаття, оселившись у Мукачівському замку та його околицях. У 1434 році Поділля було захоплене Польським королівством, і Кам'янець до 1793 року став центром воєводства та

важливим оборонним пунктом Речі Посполитої на її південно-східних кордонах.

Папа Римський Юлій II, усвідомлюючи стратегічне значення Кам'янецької твердині для захисту західноєвропейської цивілізації, називав місто-фортецю «antemurale christianum» («оплот християнства»). Історики підрахували, що в XV столітті Поділля і Кам'янець зазнали татарських нападів 28 разів, у XVI столітті – 18 разів, а в першій половині XVII століття – 5 разів. Найбільш руйнівними для міста та фортеці були напади татар у 1448, 1451, 1509 і 1528 роках, а також турецьке вторгнення у 1733 році.

У середньовіччі Кам'янець був справжньою фортецею, яка складалася з двох потужних укріплень: міських оборонних стін та Старої фортеці. Стара фортеця розміщувалася на острові (1200 х 600 м), який з'єднувався з плато вузьким (до 10 м) скелястим перешийком довжиною 105 м. Високі, стрімкі стіни каньйону (приблизно 30-40 м) разом з перешийком, який під час облоги перекривався річковими шлюзами, робили фортецю майже неприступною.

У середині XVII століття Кам'янецька фортеця стала важливим центром національно-визвольної війни під керівництвом Б. Хмельницького. З 12 серпня до кінця листопада 1648 року фортеця витримувала облогу та відбивала інтенсивні атаки загонів повстанців і козаків полковника М. Кривоноса. Однак, затяжна облога та воєнна ситуація змусили зменшити тиск і перекинути сили на інші ділянки фронту.

З 27 квітня по 2 травня 1651 року козаки під командуванням полковника І. Богуна здійснили запеклі атаки на Кам'янець, однак не змогли прорвати основні оборонні лінії поляків. У серпні того ж року подільські повстанці, очолювані Олександренком і Чуйком, раптово напали на місто і майже захопили його.

На початку червня 1652 року місто та фортеця опинилися в облозі 60-тисячного війська козаків під керівництвом гетьмана Б. Хмельницького. Штурми тривали все літо, але епідемія серед козаків і нові військові завдання

змусили їх відступити. Восени 1653 року під Кам'янець підійшла 40-тисячна татарська орда, але облога також завершилася безуспішно.

У серпні 1672 року до Кам'янця наблизилася 300-тисячна турецька армія султана Магомета IV та 40-тисячне військо татар і козаків під проводом гетьмана П. Дорошенка. Після двотижневих боїв турки через підкуп і залякування місцевих лідерів змусили місто здатися. 18 серпня 1672 року турки увійшли до Кам'янця, а останні захисники цитаделі – комендант Міхал Володиєвський, майор Геклінг та 800 жовнірів – підірвали фортецю, щоб не потрапити в полон. Турки відбудували та посилили укріплення фортеці, і протягом наступних 27 років (1672–1699) Кам'янець залишався адміністративним центром подільських володінь Османської імперії. Згодом, за умовами Карловицького мирного договору 1699 року, місто без бою повернулося під контроль Польщі [51].

У XVIII столітті в Кам'янці проводилися значні реконструкції під керівництвом видатних військових інженерів з Англії, Німеччини, Нідерландів, Франції та Швеції, серед яких були Максиміліан Крузер і Арчибальд Гловер де Глейден. Після другого поділу Речі Посполитої 21 квітня 1793 року Кам'янець перейшов під владу Російської імперії. З 1816 до 1914 року фортеця служила в’язницею, відомою своїм ув’язненим – народним героєм Устимом Кармалюком (1787–1835). Почавши службу в армії, він дезертирував через жорстоке поводження і став на боротьбу проти подільських поміщиків. У 1814 році його заарештували, доправили до Кам'янця та піддали катуванню. Після повторного ув'язнення в 1817–1818 роках він знову втік із заслання, але був схоплений і знову покараний. У 1823 році Кармалюк організував втечу з в'язниці, однак його знову заарештували. У квітні того ж року він отримав чергове покарання і вдруге був засланий до Сибіру [16].

Боротьба Устима Кармалюка тривала до його загибелі в 1835 році, і відтоді Папську башту фортеці почали називати Кармалюковою. У середині XX століття в цій башті відкрили музей, що ілюструє умови ув'язнення

Кармалюка. Під час українізації, згідно з постановою Раднаркому УРСР від 23 березня 1923 року, Кам'янець-Подільська фортеця стала історико-культурним заповідником, який щорічно відвідують близько 300 тисяч туристів.

Фортеця має видовжену багатокутну форму, оточену стінами з баштами на кожному розі. Праворуч від східних воріт (головного входу з боку міста) знаходиться одноярусна п'ятигранна Чорна башта з колодязем діаметром 6 метрів, пробитим у 36-метровій скелі. Далі, рухаючись за годинниковою стрілкою, можна побачити ще десять башт: Лянцкорунську, Комендантську, Рожанку, Водну, Нову, Денну, Ляцьку, Тенченську, Ковпак і Папську (або Кармалюкову, найвищу з башт, збудовану на кошти папи Юлія II у 1503-1517 роках). Також є частково відкритий підземний хід, який веде до долини Смотрича.

Каньйон річки Смотрич, що нагадує форму грецької літери "омега", оточує фортецю, розширюючись з обох боків від Замкового мосту. Цей міст разом з укріпленнями Польської та Руської брам зі шлюзами для регулювання рівня води (XVI-XVII століття) є важливими елементами середньовічної оборонно-гідротехнічної системи Кам'янця.

Фортифікаційний ансамбль міста формувався протягом століть, поєднуючи оборонні архітектурні елементи різних епох і стилів. Основи його з'явилися ще за часів Київської Русі та Великого князівства Литовського у X-XIV століттях. У XVI столітті до його розбудови долучилися відомі італійські військові інженери, зокрема Каміліус, Камеріно, Рудольфіно, а також німецький придворний архітектор Йокуб Бреторус.

На початку XVII століття, зі зростанням значення далекобійної артилерії, військовий інженер Теофіл Шомберг звів кам'яно-земляну бастіонну фортецю новоголландської системи на захід від замку, що стала відомою як Нова фортеця. Від неї залишилися лабіринти кам'яних казематів і величні земляні вали.

Окрім Старої та Нової фортець, туристам у заповіднику також рекомендується оглянути міські укріплення XIV-XVIII століть, укріплення

Міських воріт (XIV ст. – 1746 р.), Вірменські склади XVI-XVII століть, Вірменський бастіон XVI-XVIII століть (цитадель та Казематна башта), семиповерхову Скорняжну башту XVI-XVII століть та інші пам'ятки.

Жванецький замок XV-XVII століть, що належав Кам'янецькому старості Станіславу Лянцкорунському, височів над берегом Дністра, контролюючи важливий брід між Кам’янцем і Хотином. Замок неодноразово зазнавав руйнувань від татар, а турки остаточно знищили його під час захоплення Поділля. У 1653 році біля стін Жванецького замку відбулася битва між військами Богдана Хмельницького та польською армією.

Наразі від замку залишилися вражаючі руїни, з яких відкривається чудова панорама околиць, де видно фортеці Хотина, Кам'янця та Окопів. У Кам'янецькому регіоні можна також побачити руїни Зіньківського замку, зведеного князями Коріатовичами в середині XIV століття на місці давньоруського укріплення та неодноразово реставрованого поляками у неспокійні XV-XVIII століття. Унікальною пам'яткою оборонної архітектури Поділля є невелика церква Покрови Пресвятої Богородиці у Сутківцях, яка датується XIV-XV століттями. Її перший кам'яний ярус із бійницями був зведений місцевими жителями за часів правління православних князів Коріатовичів.

Другою за красою та популярністю фортифікаційною спорудою Хмельниччини є фортеця в смт Меджибіж. Меджибізька фортеця – це монументальне кам'яне укріплення XIV-XVIII століть, зведене на місці князівського дерев'яного дитинця XI століття. Назва Меджибіж походить від його розташування «між Бугами» (раніше – «між Богами»), де Південний Буг зливається зі своєю лівою притокою Бужком. Перші літописні згадки про Меджибіж датуються 1146 роком у «Повісті врем'янних літ», де зазначено, що Великий князь київський Ізяслав Мстиславович передав це місто у володіння князю Святославу Всеволодовичу. На той час Меджибіж був значним торгово-ремісничим центром Болохівської землі, мав пристань на Возі, князівський замок і сильні укріплення. У 1241 році ці оборонні споруди були зруйновані

внаслідок монголо-татарського нападу під керівництвом хана Батия, а пізніше остаточно знищені золотоординським воєначальником Бурундаєм. Після переходу Поділля під захист Литовської держави місто було укріплене кам'яними стінами. Боротьба за українські землі завершилася Кревською унією між Литвою та Польщею.

Після приєднання Волинської землі до польської корони в 1434 році королем Казимиром, Меджибізька фортеця на деякий час потрапила до власності князя Любарта Гедиміновича, який зміцнив її за аналогією з Луцьким замком. У 1444 році Меджибіж і Хмільник були остаточно включені до складу Польського королівства, що призвело до створення Меджибозької округи. До 1539 року місто, що стало королівським, перебувало під управлінням старост і часто згадувалося в хроніках через часті напади татарських орд, оскільки знаходилося на перехресті двох основних татарських шляхів: Чорного та Кучманського.

Після приєднання Волинської землі до польської корони в 1434 році королем Казимиром, Меджибізька фортеця на деякий час потрапила до власності князя Любарта Гедиміновича, який зміцнив її за аналогією з Луцьким замком. У 1444 році Меджибіж і Хмільник були остаточно включені до складу Польського королівства, що призвело до створення Меджибозької округи. До 1539 року місто, що стало королівським, перебувало під управлінням старост і часто згадувалося в хроніках через часті напади татарських орд, оскільки знаходилося на перехресті двох основних татарських шляхів: Чорного та Кучманського.

У 1539 році Микола Сенявський, коронний гетьман та воєвода Руський, отримав від короля Сигізмунда привілей на володіння частиною Меджибожа. Рід Сенявських володів містом протягом 190 років і запросив архітектора Йова Претвича з Кам'янця для майже повної перебудови та значного розширення фортеці, а також для облаштування укріплень навколо міста.

У грамоті на надання самоврядування Меджибожу за Магдебурзьким правом, виданій у 1593 році Адамом-Ієронімом Сенявським, зазначалося, що

перепони, кобилиці, башти, вежі, паркани та брами повинні завжди утримуватися в належному стані та мати свою варту... на воротах... Кожен міщанин, який має дім, повинен мати довгу рушницю, фунт пороху та копу підготовлених куль... а я забезпечу гарматами й гаківницями, при цьому в кожному десятку повинно бути два озброєних або два в латах. У документі також зазначалося, що всі міщани, як християни, так і євреї, без винятку, повинні брати участь у оборонних роботах навколо міста.

Протягом кількох поколінь родина Сенявських неодноразово відбивала напади татарських орд на Меджибіж. Наприклад, у 1616 році під стінами міста стояла орда ханської армії чисельністю сто тисяч, але через міцність укріплень хан не наважився на штурм твердині.

На початку національно-визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького в 1648 році козаки захопили Меджибізьку фортецю, але вже наступного року польські війська змогли її повернути. У 1650 році, коли війська Хмельницького рухалися через Меджибіж до Кам'янця, польський гарнізон знову здала фортецю козакам, але лише тимчасово. Коли Хмельницький залучив до боротьби трансильванського князя Ракоці, частина його армії в 1657 році безуспішно намагалася взяти Меджибіж штурмом.

У XVI-XVIII століттях Меджибіж був відомий своєю торговлею та ремеслами. Місто мало цехи ткачів, гончарів, ковалів, шевців і кравців, а також підтримувало активні торгові зв'язки з Львовом, Києвом та Польщею. У Меджибіжі знаходилося кілька церков з братствами, зокрема Успенська церква, яка є прикладом оборонної сакральної архітектури XVII століття.

Фортифікації Меджибізької фортеці включали: зі сходу – бастіон з бійницями для секторного обстрілу та двома півкруглими баштами, які були з'єднані з барбаканом, а через нього – з донжоном; з півдня – стіна з чотирма ярусами бійниць, підсилена ззовні контрфорсами. Західний бік мав в'їзд через рів та навісний міст. На пагорбі за ровом була батарея, призначена для прикриття південної стіни. На північно-західному рові стояла потужна

п'ятигранна Лицарська башта, яка фланкувала вогонь, забезпечуючи захист доступу до західного та північного крил. У XVIII столітті на підмурках північної бастеї була зведена восьмигранна башта.

Барбакан, розташований перед надбрамною баштою, виконував роль захисту підступів до воріт. Він був прямокутним проходом розмірами 10 на 8 метрів, перекритим коробовим склепінням висотою 10 метрів, і мав власну браму. Ймовірно, на даху склепіння знаходився бойовий майданчик, огороджений зубчастим парапетом. Якщо ворог проривався через першу перешкоду – браму барбакану, він потрапляв у вузький, напівтемний прохід між закритою внутрішньою брамою, під інтенсивним перехресним обстрілом з дерев'яних галерей. Подібні конструкції були характерні для Золотих воріт у Києві та Володимирі, які є важливими пам'ятками оборонної архітектури Київської Русі (перша половина XI століття). Литовсько-руська держава успадкувала й удосконалила досягнення давньоруського оборонного зодчества.

Пізніше, коли султан Магомет IV включив Поділля до складу Османської імперії, турки провели кілька реконструкцій у Меджибожі (1672–1699 роки). Зокрема, до барбакану було прибудовано східний бастіон, а на зовнішніх батареях амбразури замінено на тури, що значно посилило обороноздатність фортеці.

З 1730 до 1831 року фортецею володіли князі Чарторийські, але після їх участі в польському повстанні їхнє майно було конфісковано, а в фортеці розмістили російський гарнізон. З часом вона залишилася в занедбаному стані.

Литовська фортеця XIV століття, після численних перебудов, зберегла лише дві башти (включаючи донжон) та найдовшу західну оборонну стіну.

Навіть у напівзруйнованому вигляді фортеця Меджибожа вражає своїми величезними кам'яними стінами, товщина яких сягає 3,5 метра, а висота – 17 метрів. Стіни мають три яруси бійниць для ведення гарматного і рушничного вогню, а доступ до другого і третього ярусів забезпечують дерев'яні бойові

галереї. Внутрішні приміщення містять різноманітні господарські та житлові зони.

Фортеця має план видовженого трикутника, з гострим кутом на сході. Її довжина – 130 метрів, а ширина західної стіни – 85 метрів. В'їзд знаходиться з західного боку. Двір фортеці оточений кам'яними зубчастими стінами з трьома кутовими баштами.

Три башти фортеці мають стратегічне розташування відповідно до оборонних потреб: північно-західна п'ятикутна Лицарська башта з амбразурами виступає за лінію стіни біля в'їзної брами; восьмикутна триповерхова башта піднімається на північному куті укріплення; на південному боці, захищеному річкою Буг, знаходиться монолітна чотириповерхова Східна бастіонна башта, яка вражає своїми розмірами та складною формою.

Східна башта на верхньому ярусі завершується чотирма напівкруглими вежами, які з'єднуються попарно з кожного боку. Вона була збудована на місці стародавнього руського замку-дитинця. З-під донжона виходить мережа склепінчатих підземних ходів (нині занедбаних), що сполучали його з передовим фортифікаційним об'єктом Синявських на острові Раковець та іншими важливими точками оборони.

Лицарська башта, розташована за лінією стін, також виконувала функцію спостережного пункту. З її оглядового майданчика відкривався широкий краєвид на навколишні степи, і вартові на ній першими виявляли небезпеку. Мури всіх трьох башт мають товщину майже чотири метри й оснащені артилерійськими бійницями на всіх ярусах.

У центрі двору Меджибізької фортеці в 1586 році Рафаїл Сенявський збудував кам'яний однонефний гарнізонний костел, який пізніше використовувався турецьким гарнізоном як мечеть, а російським – як православна полкова церква. Після численних перебудов храм поєднує елементи готичної, барокової та псевдогаотичної архітектури, хоча його

основою є романський стиль. Храм має бароковий фронтон і високий дах, увінчаний шпилем.

У східному куті фортеці Сенявські у середині XVI століття прибудували палац у стилі ренесансу, підмурками якого служили просторі склепінчасті підземелля військового призначення. Палац прилягає до Східного бастіону – найбільш укріпленої частини замку, чотириповерхової башти з багатоканальними бійницями для перехресного обстрілу, розділеними кам'яними фризами. Ззовні ренесансний палац прикрашений білокам'яною різьбою та високим аттіком.

Безпосередньо біля входу в фортецю, поряд із західною стіною, розташований ще один палац, збудований наприкінці XVIII – на початку XIX століття. Він має великі віконні прорізи в стилі псевдогаотики, а його фасад оздоблений бароковим фронтоном. Ймовірно, тут проживали офіцери російського гарнізону.

На території фортеці розташований музей, але велична Меджибізька твердиня потребує інвестора для її повної реставрації. Створення історично анімованого комплексу, відновлення палаців та відкриття готельно-ресторанного комплексу в одному з них могли б перетворити Меджибіж на популярну туристичну «мекку» не лише для хасидських паломників, а й для європейських та українських мандрівників, особливо в рамках багатоденного «Замкового туру Україною».

Окрім фортеці, в містечку-заповіднику варто відвідати архітектурний ансамбль ринкової площі з ратушею та годинником (друга половина XVI століття), оборонний Святотроїцький домініканський костел (1600 р.), православну Успенську церкву оборонного типу (перша половина XVII століття) та оборонну синагогу (друга половина XVII століття).

За 2 км на схід від Меджибожа, на лівому березі Південного Бугу, Сенявські збудували ще одну фортецю, яка захищала міські укріплення з боку Дикого Поля. Неподалік розташовані руїни костелу та келій домініканського монастиря оборонного типу, збудованого в 1600 році, що було зруйновано в

1962 році за наказом голови місцевого колгоспу, який несподівано потребував будівельного каменю.

Меджибіж є також батьківщиною хасидизму. Тут, з 1740 по 1760 рік, жив, проповідував і був похований засновник хасидизму Ісраель Бешт (Баал Шем Тов). Також тут поховані інші видатні фігури хасидизму, такі як Оптер Рав (ребе Авраам Йегошуа Гешель) і внук Баал Шем Това – ребе Борух Тульчинер.

Баал Шем Тов провів багато років у подорожах Західною Україною, проповідуючи гуманістичні ідеї, навчаючи євреїв і створюючи чудеса. Хоча він не залишив книг, його особистість стала легендою. Його могила понад два століття приваблює паломників з усього світу, не тільки хасидів, а й інших ортодоксальних та світських євреїв.

Сатанівський замок, розташований на Збручі, за 80 км на північ від Кам'янця-Подільського, відомий своєю героїчною обороною проти армії османського султана Магомета IV, яка налічувала 300 тисяч осіб. Сатанів був заснований ще в ранньослов'янський період, а на околицях міста збереглася 30-кілометрова ділянка Троянового валу, яким слов'яни захищалися від кочових орд аланів та аварів, що проходили через Волоський шлях на Дністрі. Назва «Сатанів», згідно з нашими дослідженнями, з'явилася після насильницького запровадження християнства в цьому віддаленому регіоні князівською владою. Поблизу Сатанова, на трьох горах-товтрах, знаходився великий культовий центр слов'ян Поділля, де в основному святилищі стояв ідол бога Світовида, подібний до поморської Аркони (Збруцький ідол). Археологічні знахідки, такі як хрестики, свідчать, що святилище існувало ще понад століття після прийняття християнства. Лише в кінці XI століття прихильники старих вірувань схоронили ідол у водах Збруча. Попри знищення культового центру князівськими дружинниками, місцеві жителі продовжували дотримуватися давніх вірувань. Це могло стати причиною, чому місіонери, надіслані в регіон, дали містечку назву «Сатанів». Існує також версія, що назва

походить від латинського виразу «Sat an non?», сказаного римським сотником Тонилієм, але це є вигадкою освічених книжників початку XIX століття.

Сатанів вперше згадується в 1385 році. Міські укріплення були розширені воєводами князів Коріатовичів. У 1404 році польський король Ягайло, після вторгнення на Поділля, подарував Сатанів, Зіньків та їх околиці лицарю Петру Шафранику. З 1431 до 1523 року ці землі належали роду Одровонжів, після чого перейшли до Сенявських.

Через постійну загрозу з боку татар, у 1430-1440-х роках Одровонжі збудували родовий замок на високій кручі над Збручем. У 1561 році новий власник Сатанова Ян Кристоф Тарнавський, після татарського руйнування, що залишило містечко безлюдним, оголосив восьмирічне звільнення від податків і повинностей для всіх, хто бажав оселитися в Сатанові. Це сприяло швидкому розвитку містечка, і в 1590 році його мешканці звернулися до Львівського братства з проханням надати їм «братські порядки», оскільки вони вирішили створити українське братство. Найвідомішим вихідцем з сатанівських міщан став Северин Наливайко, керівник одного з найбільших антипольських селянських повстань в історії України.

У 1617–1618 роках місто знову зазнало татарських нападів. Для покращення економічної ситуації Сатанова його власниця, Катерина Сенявська, надала місту магдебурзьке право. Мешканці активно долучилися до національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького, у 1648 році відчинивши козакам ворота міста та замку. У 1651 році замок був захоплений козаками та татарами.

Однією з трагічних сторінок історії Сатанова є вторгнення османської армії султана Магомета IV у 1672 році. Кам'янецька та Меджибізька фортеці, а також інші замки не витримали наступу турецької армії. Коли яничари наблизились до Сатанова, місцеві жителі чинять їм запеклий опір. Напади турків тривали кілька тижнів, оборона тривала до останнього на міських стінах, у замку та біля Троїцького монастиря, синагоги й церков.

Зрештою, прорвавшись у місто та замок, турки вирізали все населення Сатанова (приблизно 4 тисячі осіб). Пам'яткою тієї трагедії стала пошрамована ікона Христа в Юр'ївській церкві з написом, що її порубали турки. Ікону знайшли вояки Речі Посполитої, які в 1673 році відбили поселення у турків і почали відновлювати його укріплення. У 1676 році турки знову захопили замок та сплюндрували його, а ці землі залишалися під їхньою владою до 1699 року.

У 1722 році коронний гетьман Сенявський відновив укріплення замку та міста, що засвідчується таблицею, вмурованою в міські ворота Сатанова. Місто стало важливим торговим центром, де проживали заможні єврейські, грецькі та вірменські купці. З 1772 по 1939 рік Сатанів був прикордонним містом, оскільки Збруч визначав кордони між Австро-Угорською та Російською імперіями.

Руїни Сатанівського замку перебувають у вкрай занедбаному стані через бездіяльність місцевої влади. З 1895 року на його території працював цукровий завод, але наразі він більше не функціонує, ніж працює.

Замок має п'ятикутну форму, що не є строго правильною: три сторони мають довжину 105 м, четверта – 85 м, а п'ята – 65 м. Висота стін досягала 11 м, а їх товщина складала 1,5 м. Загальна площа замку становить близько 1,5 га. На кожному з куточків розташовувалися башти, з яких до нашого часу збереглися лише три, що виходять на річку Збруч. Ці триповерхові пірамідальні башти (ширина при основі – 8,5 м) виступають за межі стін і мають бійниці для перехресного обстрілу. Мури, що з'єднували башти, були подвійними: внутрішні мури (які не збереглися) стояли на валу й були вищими за зовнішні, а між ними пролягав глибокий рів.

З давньоруських пам'яток у Сатанові збереглася кругла башта XII-XIII ст., побудована задовго до перших письмових згадок про містечко. Експедиція О. Мацюка виявила, що це рідкісний приклад мурованого будівництва часів Галицько-Волинської Русі. Її бійниці мають унікальну форму: зовні вузькі, а зсередини розширюються для зручності стрільби з лука.

Серед середньовічних укріплень Сатанова збереглася монолітна квадратна надбрамна башта міських воріт (ширина граней – 11 м), що складається з трьох ярусів амбразур і верхнього ярусу стрільниць. Над аркою воріт збереглися дві кам'яні таблиці, вмуровані у фронтон башти. На верхній зображено родовий герб володарів Сатанова, а на нижній – фундаційний напис, що свідчить: "Адам Микола з Гранова Сенявський, каштелян краківський, найвищий поводир державного війська, для громадської безпеки відновив цю твердиню в 1722 році, маючи намір захищати батьківщину. Ця твердиня повинна була служити захистом від атак татар та інших ворогів." Ззовні надбрамну башту прикрашають фрагменти колись пишного ренесансного та барокового декору.

До наших днів збереглася оборонна кам'яна синагога єврейської громади Сатанова, збудована між 1514 та 1532 роками в стилі Соломонового храму древнього Єрусалима. Вона розташована неподалік від міської надбрамної башти. Храм має довжину 18 м, ширину 16 м та висоту 12 м, укріплений бійницями, і прикрашений елементами ренесансного декору.

Поселення, що виникло на Товтрах над Збручем, поза міськими межами Сатанова, має назву Сатанівська Слобідка. Тут, серед густого лісу на кручі, височіє укріплений Свято-Троїцький монастир, збудований у XVI-XVIII століттях, який був відновлений на початку 1990-х років.

Перші монахи-відлюдники оселилися в печерах, вирубаних у кручах Збруча, ще в добу Київської Русі. За легендою, першу обитель заснували вихідці з Бакотського печерного скиту. Мурований православний монастир був збудований на товтровій кручі при князях Коріатовичах в середині XIV століття.

У період розквіту монастиря (XV-XVII ст.) на його території було три церкви, серед яких зберігся собор Святої Трійці. Відомо, що на дерев'яній церкві Святого Миколая, яка була пізніше розібрана, був напис «1600 рокъ». Монастир підтримував тісні зв'язки з Києво-Печерською Лаврою та Києво-Могилянською академією. Серед його вихідців був просвітитель Московії

Арсеній Сатановський (Корецький), який служив при дворі російського царя Михайла Федоровича і видав у Москві «Словник руської словесності».

З 1707 року Свято-Троїцька обитель стала власністю ченців-уніатів, які отримали великі земельні наділи. У 1786 році монастирю належало 99 душ кріпаків, а граф Потоцький пожертвував на його розвиток 30 тисяч злотих. Граф Сенявський надав значні земельні угіддя та сінокоси, а також право користуватися лісами Товтр. У 1711 році монастир відвідав Петро I, і ці відвідини запам'яталися курйозом, коли блазень царя, під час розмови Петра I з ієромонахом І. Чижевським, непомітно обстриг бороду шанованому проповіднику.

Після того як територія приєдналася до Російської імперії, з початком переслідувань уніатської церкви в 1793 році, монастир знову опинився під управлінням православних. У XIX столітті він залишався закритим, але в 1899 році тут оселилися православні черниці. З початком сталінського терору у 1929 році монастир знову було закрито, і він, разом з фортецями та замками, став об'єктом нагляду. У 1942 році, попри війну, черниці на чолі з ігуменею Рафаїлою повернулися, відреставрували церкву та келії, почали обробляти землю, тримали худобу і шили ковдри та подушки на продаж, допомагаючи бідним. Німецькі війська їх не чіпали, але радянська влада у 1962 році знову розігнала монахинь, зруйнувала обитель і розграбувала її майно. Тільки в 1989 році, під час національного і духовного відродження, Свято-Троїцький монастир було повернуто православним ченцям.

Свято-Троїцький монастир оточений міцними кам'яними мурами завтовшки до двох метрів і висотою до восьми. З півночі є скельне урвище з вирубаними печерами. Келії мають готичні склепіння та вузькі вікна-бійниці. Біля в'їзних воріт стоїть триповерхова дзвіниця. Під житловими та господарськими приміщеннями знаходяться просторі підземні каземати, де колись катували, тримали у вічному ув'язненні та інколи живцем замуровували тих, хто сповідував християнство не так, як того вимагали католицькі владарі Поділля. Також є підземні ходи, що ведуть до навколишніх

лісів, якими ченці евакуювалися під час найбільших татарських і турецьких облог.

Під стінами монастиря, в урвищі, знаходиться рукотворна чернеча печера, що складається з кількох тісних келій з кам'яними ложами і нішами для ікон та свічок, а також вузького десятиметрового коридору з одним віконцем, що виходить назовні.

Летичівський замок розташований на високому мисі, утвореному злиттям Південного Бугу та його притоки Вовка, приблизно на півдорозі між Кам'янцем і Меджибожем. Поселення над Бугом існувало ще з давньоруських часів, і археологічні дослідження показують залишки дерев'яно-земляних укріплень, датовані XI-XIII століттями. У середині XIV століття ці укріплення були укріплені воєводами князів Коріатовичів. Дерев'яно-земляна фортеця проіснувала до кінця XVI століття, зазнаючи численних татарських нападів.

Летичів отримав магдебурзьке право в 1429 році, а з 1601 року став центром повіту. У 1598 році, за наказом сейму Речі Посполитої, кам'янецький староста побудував на місці старої фортеці кам'яний замок. Замок мав прямокутну форму з чотирма круглими кутовими та чотирикутною в'їзною баштами. До наших днів збереглася лише одна з цих башт з бійницями та зубчастим заборолом. Оборонний характер має також Успенський костел, збудований у 1606-1638 роках.

Північ Хмельницької області, яка є літописною Болохівською землею Волинського краю, представлена замками в давньоруських містах Ізяславі та Старокостянтинові. Ізяслав, багатий літописний град Болохівської землі, розташований на луці ріки Горинь, на південному краї Малого Полісся. З періоду XVI-XVIII століть тут збереглися кілька пам'яток оборонної та сакральної архітектури, зокрема костел Іоанна Хрестителя (1599 р.) та бернардинський монастир. Від колишнього могутнього кам'яного замку, зведеного на місці давньоруського дитинця в середині XIV століття, збереглися лише руїни. У занедбаному стані знаходиться й магнатський палац XVIII століття.

Старокостянтинів – одне з найбільших пізньосередньовічних міст Поділля, розташоване в луці широколесого Случа. Місто було засноване в 1561 році. У той же час, з 1561 по 1571 рік, на гострокутному мисі, де Ікопоть впадає в Случ, почалося будівництво кам'яного замку, який відділяли від міста оборонний вал з частоколом і глибокий рів, заповнений річковою водою.

Старокостянтинівський замок неодноразово витримував атаки кримських татар. На початку національно-визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького місто захопили полки М. Кривоноса. 18 липня 1648 року під Старокостянтиновом селянсько-козацькі загони на чолі з М. Кривоносом розбили шляхетські полки коронного гетьмана Речі Посполитої Ієремії Вишневецького та Домініка Заславського. У вересні того ж року тут було вщент розгромлено польську армію, яка відступала з-під Пиляви.

Найбільше руйнувань місту й замку завдало османське вторгнення в 1672 році, але після повернення поляків у край в 1699 році замок і князівський палац були відновлені.

Сьогодні від Старокостянтинівського замку XVI-XVIII століть залишилося небагато: перший поверх в'їзної башти і частина прилеглої кам'яної стіни з бійницями (XVI ст.). У північній частині замку височіє двоповерховий князівський палац, а також замкова церква і дзвіниця XVII-XVIII століть, монастир (початок XVII ст.) та костел Св. Йосифа (1750-1760 рр.).

2.3. Сучасний стан замкового туризму в Хмельницькій області

Хмельницька область – це регіон з багатою історією, неповторною архітектурою та мальовничими пейзажами. Впродовж різних історичних періодів тут було збудовано багато замків, палаців та оборонних споруд. Сьогодні збереглося лише 34 пам’ятки, серед яких – замки, палаци та фортифікаційні об’єкти. Замки області потребують значної реставраційної роботи. Однак навіть на сьогодні вони здатні привернути увагу туристів

завдяки своїй історичній та архітектурній цінності. Регулярні екскурсії, проведення культурних заходів, а також розвиток інфраструктури (гідні дороги, паркування, кафе) можуть значно підвищити їх привабливість.

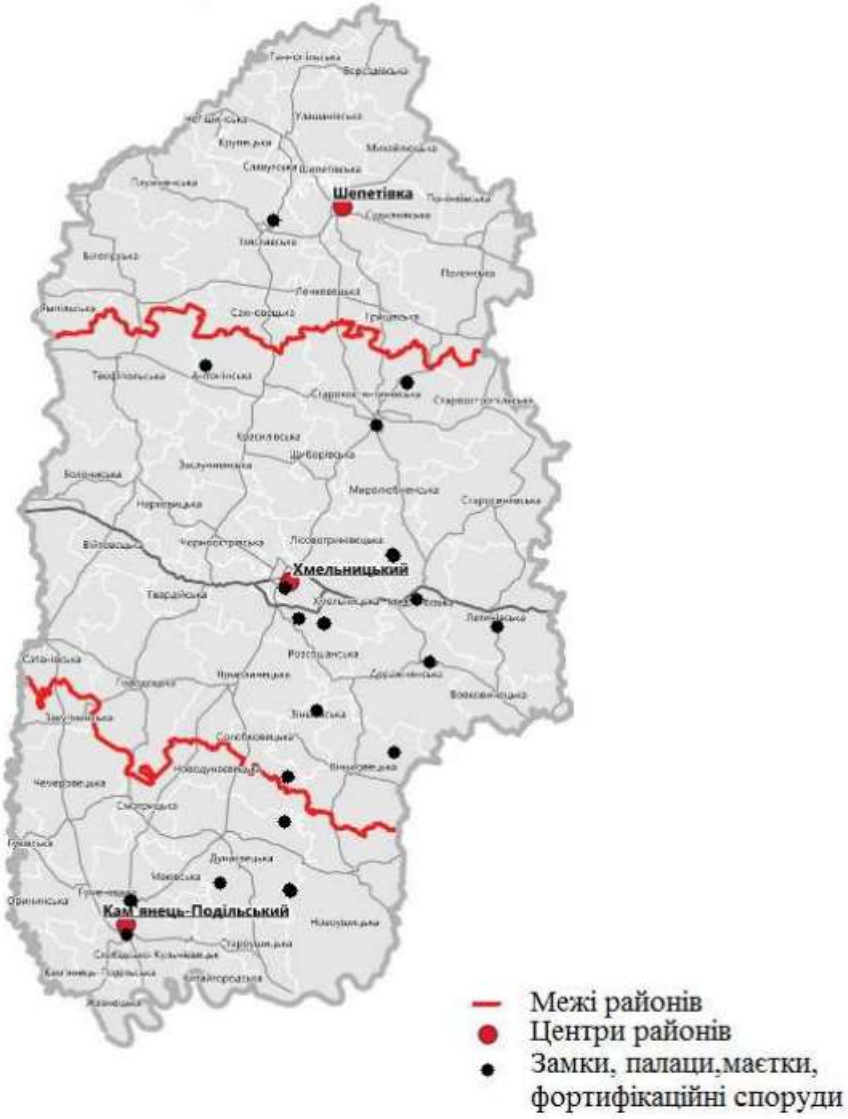

Рис. 1. Картосхема розміщення замків, палаців, садиб Хмельницької області

Кам'янець-Подільська фортеця – один із найвідоміших замків України, розташований у Кам'янці-Подільському. Замок входить до складу Старого міста та є частиною Державного історико-архітектурного заповідника. Архітектурний комплекс містить фортифікаційні споруди, башти, оборонні мури, а також багато історичних артефактів (Додаток А).

Кам'янець-Подільський – місто з багатою історією та величною архітектурною спадщиною, яке приваблює туристів не тільки своєю неповторною атмосферою, але й численними культурними подіями, що

проводяться протягом року. Одним із важливих елементів туристичної привабливості Кам’янця є фестивалі, які роблять місто центром культурного життя Поділля.

Розвиток тематичних турів та фестивалів. Інтеграція замків у ширші туристичні маршрути та створення тематичних фестивалів, пов’язаних із середньовічною тематикою, рицарськими турнірами, реконструкціями історичних подій допоможе не тільки зберегти історію, а й зробити її цікавою для широкої аудиторії [9].

Одним з найвідоміших заходів є Міжнародний фестиваль середньовічної культури «Фортпост». Цей фестиваль переносить гостей у часи Середньовіччя, даючи змогу зануритись у атмосферу бойових мистецтв, костюмованих вистав, археологічних реконструкцій та музичних виступів. Він привертає увагу не тільки українців, а й туристів з різних країн, адже Кам'янець-Подільський з його чудовими фортецями є ідеальним фоном для відтворення історичних подій. У програмі фестивалю можна побачити середньовічні бої, турніри, театралізовані вистави та фольклорні концерти. Це надзвичайно важливий захід для розвитку культурного туризму в регіоні, оскільки він не лише популяризує історичну спадщину, але й сприяє збільшенню туристичного потоку.

Іншим значним фестивалем є «Фестиваль повітряних куль», який щорічно збирає любителів авіації та тих, хто хоче побачити незабутнє видовище. Кам'янець-Подільський, розташований на мальовничих берегах річки Смотрич, надає чудову можливість для польотів на повітряних кулях. Місцева архітектура, стародавні споруди та природні ландшафти виглядають неймовірно з висоти пташиного польоту, а сам процес запуску повітряних куль є захоплюючим видовищем для місцевих мешканців і туристів [9] .

Не менш важливим для культурного життя міста є фестиваль «Кам'янець», який відзначає кращі традиції української культури. В його рамках проводяться виставки, майстер-класи, театралізовані дійства та концерти, що охоплюють різні жанри мистецтва. Фестиваль стає справжнім

святом для місцевих жителів та гостей міста, а його програма залучає як молодь, так і старше покоління. Особливо цінним є те, що фестиваль сприяє збереженню народних традицій та ремесел, пропагуючи місцеві культурні надбання.

Кам'янець-Подільський також є осередком для проведення фестивалів національних культур, який відзначає багатонаціональне багатство України. Гостям пропонуються виступи народних колективів, різноманітні кухні, національні костюми, народні ремесла і традиції. Такий захід є важливим кроком до порозуміння та взаємоповаги серед різних етнічних груп, що проживають на території України.

Також проводяться Всеукраїнський фестиваль військово-історичної реконструкції «Осання столиця», міжнародний фестиваль сучасного вуличного мистецтва «Республіка».

Кожен з фестивалів Кам'янця-Подільського має свою унікальну атмосферу та пропонує незабутні враження. Вони допомагають не лише збагатити культурне життя міста, але й сприяють розвитку туризму, залученню інвестицій та популяризації Кам'янця-Подільського як культурного центру. Через організацію цих заходів місто утримує свою роль у культурному ландшафті України, приваблюючи тисячі відвідувачів з усього світу.

Замки також можуть використовуватися для розвитку різних видів активного відпочинку, таких як пішохідні та веломаршрути, спортивні змагання, квести тощо. Зокрема, Кам'янець-Подільський славиться своїми можливостями для скелелазіння та сплаву по річці Смотрич, що приваблює любителів екстремальних видів спорту. Такі додаткові рекреаційні можливості можуть значно розширити аудиторію туристів, збільшуючи економічний ефект від туризму.

Меджибізький замок – розташований у селищі Меджибіж. Це один із найдавніших замків України, який бере свій початок з XIII століття. Замок побудований у формі трикутника з могутніми стінами та баштами. Зараз тут розташований Меджибізький державний історико-культурний заповідник, де

можна дізнатися про історію фортеці, регіону, а також побачити музейні експозиції. Меджибіжський замок є однією з головних туристичних атракцій Хмельницької області. Це також важливе місце для тих, хто цікавиться історією та архітектурною спадщиною України. Наразі в замку функціонують екскурсії, що дозволяють відвідувачам ознайомитися з історією та архітектурою цього об'єкта. Пропонуються пішохідні тури, тематичні екскурсії та навіть заходи, що включають елементи реконструкцій середньовічних боїв або фестивалів. Замок став важливим осередком для проведення культурних заходів, таких як історичні фестивалі, театральні вистави, концерти і майстер-класи, що сприяє збільшенню туристичного потоку в регіон (Додаток Б).

Сатанівський замок – невеликий, але досить цікавий замок у Сатаніві, збудований для захисту від турецьких та татарських набігів. Він не зберігся, проте збереглося багато оборонних елементів, як-от частини фортифікацій та башти. Поруч розташовані залишки міських мурів та інші історичні будівлі, зокрема синагога XVI століття, яка також є пам'яткою архітектури (Додаток В).

Замок князів Острозьких у Старокостянтинові – одна з відомих фортифікаційних споруд на території Хмельницької області, що має важливе історичне і культурне значення. Замок був зведений у XVI столітті, приблизно в 1561 році, за ініціативою князя Василя-Костянтина Острозького на місці злиття річок Ікопоть та Случ. Розташування мало стратегічне значення для оборони від набігів татар і ворогів із заходу. Наразі замок знаходиться в стані напівруїни, однак залишається популярним туристичним об’єктом. Частково збереглися башти та стіни, які відображають архітектурну велич будівлі. Також тут діє музей, де можна побачити археологічні знахідки та історичні експонати, пов’язані з історією замку та родини Острозьких. Старокостянтинівський замок має великий потенціал для розвитку замкового туризму. За підтримки місцевої влади, реставраційних проєктів та рекламних кампаній, замок може стати більш привабливим для туристів з України та з-за

кордону. Цей об'єкт історичної спадщини міг би бути частиною ширшого туристичного маршруту замками Хмельниччини, зокрема з інтеграцією до гастрономічних і культурних турів регіону.

Летичівський замок – історико-архітектурна пам’ятка у містечку Летичів Хмельницької області. Цей замок був побудований у XVI столітті з метою захисту від нападів татар і турків. Замок розташований на пагорбі біля річки Вовк, що створює природний захисний бар'єр, і являє собою важливий приклад оборонної архітектури того часу (додаток Ж).

Сьогодні Летичівський замок приваблює туристів своїм історичним минулим і можливістю доторкнутися до архітектури XVI–XVIII століть, хоча замок знаходиться в стані напівруїни, збереглися фрагменти оборонних стін і башти, а також частини палацового комплексу.Він є цінною частиною туристичного потенціалу Хмельницької області та має великий потенціал для розвитку культурного та замкового туризму.

Сутковецький оборонний костел – унікальна пам'ятка оборонної архітектури. Споруда поєднує в собі риси костелу та замку, оскільки була побудована з оборонною метою, щоб захистити населення від численних нападів кочових орд. Оборонні костели були важливими об'єктами у Східній Європі під час Середньовіччя, і Сутковецький є одним з небагатьох збережених прикладів такого роду будівель. Костел зберігає елементи готики і є яскравим зразком середньовічної архітектури, що є надзвичайно цінним для дослідників та туристів (Додаток К).

Жванецький замок – розташований неподалік Кам'янця-Подільського, у селі Жванець. Замок був важливим оборонним пунктом на кордоні Речі Посполитої. Збереглися частини муру, бастіони та фундамент, які нагадують про колишню могутність цієї споруди (Додаток Л).

Сатанівський замок – фортифікаційна споруда в селищі міського типу Сатанів Городоцького району. Розташований у північній частині селища, на високому пагорбі біля річки Збруч. Вся площа замку займала приблизно 1,5 га.

На всіх рогах п'ятикутника були башти, а між баштами — мури. На сьогодні збереглася східна башта та рештки двох башт, розташованих безпосередньо над Збручем. Дві башти з боку містечка зруйновано (Додаток Е).

Також в маршрути замкового туризму иожна додати палац у Самчиках – це пам'ятка архітектури кінця XVIII століття, розташована в селі Самчики Хмельницької області. Відомий як один з найкрасивіших прикладів садибного архітектурного стилю в Україні, цей палац має вражаючі риси класицизму з елементами східного декору, що надають йому унікального вигляду. Садиба була побудована на замовлення Яна Хоєцького, польського шляхтича, але найбільшої популярності зазнала в XIX столітті під час перебування в руках графа Чечеля (Додаток Г).

До комплексу палацу входять розкішні зали з ліпниною, декоровані каміни, багата бібліотека та парадна зала. Також навколо палацу розташований великий парк з рідкісними рослинами та штучними водоймами, закладений за проєктом ірландського садівника Діонісія Макклюра. Цей парк є прикладом англійського пейзажного стилю, що додає гармонії й спокою загальному ансамблю. Палац у Самчиках також часто використовують для культурних подій, екскурсій, знімань, а його туристичний потенціал є одним з важливих елементів розвитку культурного туризму в Хмельницькій області.

У Палаці Орловських, розташований у селі Малієвці, Хмельницької області зарах діє Малієвецький обласний історико-культурний музей. Відомий своєю архітектурною привабливістю, палац має значний туристичний потенціал. Ви можете відвідати його з екскурсією (Додаток Д).

Незважаючи на значний туристичний потенціал, замки Хмельниччини стикаються з низкою проблем, які обмежують їхнє ефективне використання. Однією з основних проблем є стан збереження багатьох замків, які потребують масштабної реставрації та консервації. Брак фінансування, недосконаліть інфраструктури та низький рівень популяризації цих об'єктів заважають повноцінному розвитку туристичної галузі [45].

Іншою проблемою є відсутність системного підходу до розвитку туризму та недостатня інтеграція замків у загальноєвропейські маршрути. Багато європейських країн активно розвивають замковий туризм, створюючи мережі тематичних маршрутів, як, наприклад, Шлях замків у Німеччині чи Франції. В Україні також необхідно створити подібні маршрути, які об'єднуватимуть кілька замків Хмельниччини в один туристичний продукт. Це сприятиме збільшенню кількості відвідувачів і зміцненню іміджу регіону на міжнародному рівні.

Замки Хмельниччини володіють значним потенціалом для розвитку рекреаційно-туристичних ресурсів завдяки своїй унікальній історико-культурній цінності. Однак для повноцінного використання цього потенціалу необхідно вирішити низку проблем, зокрема покращити стан інфраструктури, забезпечити належне фінансування реставраційних робіт та посилити маркетингові зусилля. Запозичення європейського досвіду та інтеграція замків Хмельниччини у міжнародні туристичні маршрути можуть значно підвищити популярність цього регіону та зробити його привабливим для туристів із різних країн.

Таким чином, розвиток замків Хмельниччини як рекреаційно-туристичних об’єктів потребує комплексного підходу, який об'єднує історико-культурний та активний туризм, сприяє збереженню культурної спадщини та водночас забезпечує економічний розвиток регіону.

РОЗДІЛ 3. ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЗАМКОВОГО ТУРИЗМУ В ХМЕЛЬНИЦЬКІЙ ОБЛАСТІ.

3.1. Використання європейського досвіду для розвитку замкового туризму в Хмельницькій області.

Європейський досвід у розвитку замкового туризму може стати цінним джерелом натхнення для України, яка має багату історико-культурну спадщину, але зіткнулася з численними викликами щодо збереження та популяризації своїх замків. Підхід європейських країн до розвитку цього виду туризму демонструє, як зберегти, відновити та ефективно використовувати історичні об’єкти, водночас підтримуючи регіональну економіку.

Замки в Європі є не лише цінною культурною спадщиною, але й вагомим економічним ресурсом, що активно використовується для розвитку туризму. Європейський замковий туризм став прикладом успішної адаптації історичних споруд до сучасних туристичних потреб. За даними UNTourism, значна кількість замків у Європі успішно переобладнані в готелі, ресторани, музеї, що приваблює велику кількість туристів та приносить значний дохід у бюджет країни [4].

Сучасні туристи надають перевагу відпочинку в середньовічних замках, що пропонують автентичну атмосферу, дегустації старовинних страв та інтерактивні розваги, такі як лицарські турніри та тематичні шоу. Крім того, замки популярні як локації для весільних церемоній та інших урочистих подій, що значно підвищує їхню привабливість серед туристів [23].

Розвиток замкового туризму в Європі підтримується правовими актами, які спрямовані на збереження та захист історико-культурної спадщини. До них належать Конвенція про охорону архітектурної спадщини Європи, Європейська конвенція про охорону археологічної спадщини, а також низка стратегічних документів, таких як Лісабонська стратегія та резолюції конференцій щодо сталого розвитку туризму. Ці документи сприяють забезпеченню збереження культурних об’єктів та одночасно їх інтеграції в

туристичну індустрію, що забезпечує економічний зиск та підтримку місцевих громад.

Європейський замковий туризм регулюється рядом міжнародних і національних правових актів, спрямованих на збереження та використання культурної спадщини. Основні документи, що визначають правову основу цього напрямку, охоплюють захист архітектурної та археологічної спадщини, а також підтримують сталий розвиток туризму. Розглянемо основні з них:

1. Конвенція про охорону архітектурної спадщини Європи. Прийнята Радою Європи в 1985 році, ця конвенція, відома також як Гранадаська конвенція, спрямована на збереження архітектурних пам'яток. Вона закликає країни-учасниці вживати правові та адміністративні заходи для захисту та консервації архітектурної спадщини. Україна ратифікувала цей документ у 2006 році (Закон № 165-V), що зобов'язує дотримуватись високих стандартів охорони та використання історичних споруд.

2. Європейська конвенція про охорону археологічної спадщини. Ця конвенція, затверджена в 1992 році у Валлетті, Мальта, зосереджена на захисті археологічної спадщини, особливо при проведенні будівництва, урбанізації та інших видів економічної діяльності. Конвенція передбачає інвентаризацію археологічних об'єктів, збереження територій із цінними археологічними пам'ятками та відповідне фінансування. Україна ратифікувала цей документ у 2003 році (Закон № 1369-IV).

3. Резолюція конференції «Майбутнє європейського туризму» (2002, Брюссель). Цей документ підкреслює важливість сталого розвитку туризму, зокрема його економічної, соціальної та екологічної складової. У резолюції зазначено, що культурний туризм, особливо пов'язаний з історичними пам'ятками, як-от замками, відіграє важливу роль для національних економік і має розвиватись у відповідності до екологічних та соціальних стандартів.

4. Лісабонська стратегія (2005 рік). В рамках цієї стратегії Європейський Союз визначив цілі економічного розвитку, зокрема збільшення зайнятості через розширення туристичних секторів, до яких належить і замковий туризм.

Стратегія сприяє підтримці малого та середнього бізнесу, пов'язаного з туризмом, включаючи готельний, ресторанний та культурно-розважальний бізнес у старовинних замках.

5. Прикінцеві положення Конференції зі сталого розвитку європейського туризму (2005, Брюссель). На цій конференції визначені основні напрями розвитку сталого туризму, серед яких важливе місце посідає збереження культурних об’єктів і забезпечення їхньої привабливості для туристів. Документ зосереджується на мінімізації негативного впливу туризму на довкілля та історичні пам'ятки, водночас сприяючи розвитку місцевих громад.

6. Доповідь Групи сталого розвитку туризму (2006, Брюссель). Ця доповідь відображає рекомендації щодо впровадження принципів сталого розвитку в туристичний сектор, зокрема через збереження та інтеграцію культурної спадщини. Вона спрямована на те, щоб забезпечити баланс між туристичною активністю і збереженням культурних та природних ресурсів, акцентуючи на економічній користі від туризму для місцевих спільнот.

Ці правові документи створюють комплексну правову основу для розвитку замкового туризму в Європі, захищаючи культурні об’єкти та сприяючи їх раціональному використанню для соціально-економічного зростання.

Основні фонди Європейського Союзу, що активно підтримують розвиток готельного та замкового туризму, включають Європейський фонд регіонального розвитку, Європейський соціальний фонд, Європейську комісію подорожей та Європейський інвестиційний банк. Ці організації виділяють кошти для реставрації, модернізації та адаптації історичних пам’яток, таких як замки та фортеці, що дозволяє не лише зберегти культурну спадщину, але й зробити її привабливою для туристів.

Основний пріоритет європейських країн у розвитку замкового туризму — це реставрація замків та забезпечення їхньої довговічності [7]. У країнах, як-от Німеччина, Франція та Італія, державна підтримка поєднується з приватними ініціативами. Наприклад, Німеччина, відома своєю мережою

замків уздовж Рейну, реалізувала спеціальні державні програми для збереження та реконструкції пам’яток. Франція використовує механізм національних фондів та фондів Європейського Союзу, які сприяють реставрації історичних будівель.

Україні доцільно скористатися таким підходом, оскільки національні бюджети не завжди можуть покривати всі потреби реставрації. Створення місцевих та міжнародних програм зі збору коштів може допомогти відновленню замків. Також ефективною буде ініціатива з підтримки малого бізнесу, який може допомогти не тільки фінансово, а й активно залучитися до розвитку замків через туризм [43,44].

Реставрація замків у європейських країнах здійснюється за допомогою кількох підходів. Серед них – повне відтворення первинного вигляду, консервація для збереження стану без змін в структурі, та адаптація до сучасних вимог, яка передбачає інтеграцію сучасних елементів в існуючі будівлі. Цей підхід дозволяє використовувати замки як місця для проведення екскурсій, виставок або культурних подій [36].

Замковий туризм охоплює відвідування музеїв, що розташовані в історичних замках, таких як Вавель, Королівський замок у Варшаві та замок Мальборк. Відвідувачі мають можливість ознайомитися з архітектурою, мистецькими виставками та експонатами, що відображають багату культурну спадщину. Зокрема, замки, такі як Пщина, Корнік, Шидловці та Саноць, стали важливими туристичними центрами, приваблюючи щороку тисячі відвідувачів. Таким чином, підтримка ЄС та різноманітні методи реновації забезпечують збереження замкових комплексів та сприяють розвитку туристичного сектору, роблячи історичні пам’ятки доступними для широкої аудиторії [22].

Подієвий туризм – це вид туризму, головною метою якого є участь у різноманітних заходах або подіях, що відбуваються в певний час і привертають увагу туристів. Сюди належать культурні події, спортивні змагання, музичні фестивалі, виставки, театральні вистави тощо [3]. Подієвий

туризм може мати різний масштаб, від локальних заходів до міжнародних подій, і приваблює людей, зацікавлених конкретною тематикою або бажаючих отримати унікальний досвід.

Окремою популярною категорією подієвого туризму є історичні реконструкції, які часто проводяться в замках або на їхніх територіях. Такі події надають змогу учасникам зануритись в атмосферу минулого, відчути подих історії та познайомитися з культурою певної епохи. У Європі реконструкції боїв та подій середньовіччя стали традиційними і щорічно збирають туристів з різних країн. Прикладами таких подій є фестивалі в Польщі: «Облога Мальборка» та «Дні старовинної культури» у Мальборку, які проводяться влітку і приваблюють велику кількість гостей. Подібні заходи проходять і в інших замках, наприклад, у містах Ілжа, Гнев, Ленчиця та багатьох інших.

Туризм культурно-історичної спадщини зосереджений на об'єктах, які мають офіційний статус пам'яток світового або національного значення, особливо замках і фортецях. Цей тип туризму залучає мандрівників до відвідування архітектурних пам'яток, що входять до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, таких як Вавель у Кракові, Замок Великих Магістрів у Мальборку, Королівський замок у Варшаві, замок Еггенберг в Австрії, Списький Град у Словаччині, форти Вобана у Франції та Літомишльський замок у Чехії.

Оборонні споруди, зокрема середньовічні замки, мають важливе культурне значення та є цінними свідченнями матеріальної культури минулих епох. Багато туристів відвідують такі місця, щоб доторкнутися до історії та оцінити архітектурну майстерність, яка пережила століття.

Європейські замки часто виконують не лише функцію історичних пам’яток, але й активно використовуються в сучасному контексті. Зокрема, замки Англії та Шотландії відкривають свої двері для організації тематичних свят, фестивалів, історичних реконструкцій та весіль. Це не тільки створює додатковий дохід, а й привертає більше уваги туристів. Для України таке

використання замків може значно збільшити їхню популярність. Наприклад, у Кам’янці-Подільському успішно проводяться середньовічні фестивалі, що привертають чималу кількість туристів. Залучення європейських експертів для навчання місцевих спеціалістів щодо організації таких заходів може бути корисним для інших регіонів України, де є замки та фортеці.

1. Використання інноваційних технологій та цифровізація. Ще один важливий аспект європейського досвіду – цифровізація історичних об’єктів. У багатьох замках Європи доступні аудіогіди, віртуальні тури, а також додатки для смартфонів, які допомагають туристам детально ознайомитися з історією об'єкта. Наприклад, в Австрії туристи можуть користуватися аудіогідами з елементами доповненої реальності (AR), що дозволяє відвідувачам краще розуміти історичні події. Впровадження подібних технологій в Україні може стати не тільки способом популяризації замків, а й дасть можливість відвідувати їх дистанційно, залучаючи туристів з усього світу. Це також допоможе у випадках, коли замок знаходиться в стані реставрації та його відвідування обмежене [11].

2. Розвиток інфраструктури та маркетингові стратегії. Європейський досвід показує, що туризм розвивається успішно лише за наявності належної інфраструктури. Це означає, що доступ до замків, зручність транспорту, а також інфраструктура для туристів, як-от готелі та ресторани, мають відповідати високим стандартам. Наприклад, у Франції та Іспанії розроблено спеціальні туристичні маршрути, які проходять через кілька замків, що стимулює туризм у регіоні та підвищує його економічну активність.

Для України важливо створити замкові маршрути, які б об’єднали найцікавіші замки та фортеці. Окрім того, проведення рекламних кампаній як на національному, так і на міжнародному рівнях може підвищити популярність українських замків.

3. Співпраця з європейськими партнерами та залучення інвестицій. Багато європейських країн ефективно залучають інвесторів для розвитку туристичної галузі. Уряди, культурні фонди та бізнес об’єднуються,

створюючи партнерства, які надають можливості для інвестування у відновлення замків. Також активно застосовуються міжнародні грантові програми, які дозволяють отримати фінансування на розвиток історичних пам'яток. Співпраця з Європейським Союзом та міжнародними організаціями може надати Україні додаткові фінансові ресурси на реставрацію.

Європейський досвід у розвитку замкового туризму надає Україні чимало прикладів, які можна успішно адаптувати до місцевих умов. Завдяки реставрації, використанню інноваційних технологій, розвитку інфраструктури та ефективним маркетинговим стратегіям, українські замки можуть стати конкурентоспроможними на міжнародному туристичному ринку. Впровадження цього досвіду дозволить не лише зберегти культурну спадщину, але й забезпечить розвиток туризму як одного з важливих секторів економіки країни.

Хмельницька область має значний потенціал для розвитку замкового туризму завдяки багатій історичній спадщині та наявності численних замків і фортець, як-от Кам'янець-Подільська фортеця, Меджибізький замок, Летичівська та Сатанівська фортеці. Європейський досвід може бути корисним у кількох аспектах для ефективного використання цього потенціалу.

Однією з перешкод на шляху до розвитку замкового туризму в Хмельницькій області є недостатня увага до реставрації та збереження історичних об’єктів. Використання досвіду Франції чи Німеччини, де існують спеціальні державні та міжнародні програми підтримки реставрації, може стати прикладом для створення місцевих і регіональних ініціатив. Залучення міжнародних грантів та підтримки приватних інвесторів може забезпечити стабільне фінансування для реконструкції замків, як це практикується в багатьох країнах Європи.

Технології можуть допомогти Хмельницькій області зробити замковий туризм більш доступним і цікавим для широкого кола відвідувачів. Наприклад, створення віртуальних турів для замків та фортець дозволить туристам ознайомитися з об’єктами заздалегідь або навіть відвідати їх

дистанційно. Аудіогіди з функцією доповненої реальності, подібно до досвіду Австрії, могли б надавати інформацію про історичні події та видатних особистостей, пов’язаних з певним замком, залучаючи туристів до глибшого занурення в історію краю [39,40].

Організація тематичних фестивалів, реконструкцій історичних подій та ярмарків може перетворити замки Хмельницької області на живі культурні центри, як це відбувається у Великій Британії, Іспанії та Франції. Кам’янець-Подільський вже має успішний досвід у проведенні таких заходів, як фестивалі історичної реконструкції та середньовічної культури. Інші замки області можуть використовувати подібний підхід для приваблення туристів, що дозволить створити цілу мережу замкових подій [20].

Європейський досвід демонструє, як замкові маршрути можуть об’єднувати декілька історичних об’єктів у єдину туристичну мережу, яка приваблює туристів своєю різноманітністю. Хмельницька область має унікальну можливість створити кілька маршрутів, що включають відомі замки та менш знані фортеці, таким чином розширивши туристичні можливості. Окрім відомих замків, маршрутами можна включити старовинні храми та монастирі, які часто розташовані неподалік. Це дозволить туристам досліджувати різні історичні епохи та архітектурні стилі в одному регіоні.

Для успішного розвитку замкового туризму необхідна розвинена інфраструктура – дороги, готелі, ресторани, транспортні маршрути [17]. У співпраці з місцевими громадами та за підтримки держави можна розвивати інфраструктурні об'єкти поблизу замків, як це реалізується в замкових регіонах Іспанії чи Португалії. Це значно підвищить комфортність для туристів та сприятиме економічному розвитку навколишніх громад.

Підготовка місцевих гідів та організація освітніх програм, як це робиться у Франції та Німеччині, також може стати частиною стратегії розвитку. Такі програми забезпечать професійний підхід до обслуговування туристів, а також підвищать рівень обізнаності місцевих мешканців щодо культурного надбання їхнього краю. Це дозволить сформувати покоління фахівців, які зможуть

самостійно розвивати туризм та привносити інновації у галузь. Таким чином, європейський досвід може надати Хмельницькій області дієві інструменти для комплексного розвитку замкового туризму, сприяючи не лише збереженню історичної спадщини, а й економічному зростанню регіону.

Замковий туризм є одним із напрямів культурного туризму, що має великий потенціал для регіонів з багатою історичною спадщиною та архітектурними пам'ятками. У Хмельницькій області, яка славиться значною кількістю замків та фортець, розвиток цього виду туризму здатен принести значні економічні, культурні та соціальні вигоди. Замковий туризм може стати важливим інструментом для залучення туристів, збереження культурної спадщини, а також для розвитку інфраструктури та місцевих громад.

3.2. Перспективи розвитку замкового туризму в Хмельницькій області.

Замковий туризм є одним із напрямів культурного туризму, що має великий потенціал для регіонів з багатою історичною спадщиною та архітектурними пам'ятками. У Хмельницькій області, яка славиться значною кількістю замків та фортець, розвиток цього виду туризму здатен принести значні економічні, культурні та соціальні вигоди. Замковий туризм може стати важливим інструментом для залучення туристів, збереження культурної спадщини, а також для розвитку інфраструктури та місцевих громад.

Хмельницька область має багату історію, і в ній збереглися численні пам'ятки архітектури, які є частиною культурної спадщини України. Серед них – Кам'янець-Подільська фортеця, Меджибізький замок, Сутковецький оборонний костел, Старокостянтинівський замок, та інші. Найпопулярнішою туристичною перлиною є Кам'янець-Подільський, що входить до списку найбільших історико-культурних заповідників України та приваблює тисячі туристів щорічно.

Значна частина замків і фортець, особливо ті, які не перебувають у національних чи обласних заповідниках, знаходяться в стані занедбаності

через недостатнє фінансування, проблеми з реставрацією, брак сучасної інфраструктури. Це обмежує можливості для туристичного розвитку та ставить під загрозу збереження культурної спадщини [5].

Європейські країни, як-от Чехія, Польща, Франція, активно використовують замковий туризм як ключову галузь культурного туризму. Вони зосереджуються на комплексному підході, що включає не лише реставрацію архітектурних пам'яток, а й організацію фестивалів, виставок, театральних дійств, тематичних екскурсій, а також створення інтерактивних музеїв, де туристи можуть зануритися в атмосферу середньовіччя. Важливу роль відіграє розвиток інфраструктури (зручні дороги, готелі, ресторани, туристичні центри) та маркетинг, орієнтований на широкі аудиторії [47].

Хмельницька область може запозичити цей досвід, розробивши багаторівневу стратегію розвитку замкового туризму. Вона має охоплювати залучення інвестицій у реставрацію замків, розбудову туристичної інфраструктури та створення цікавих культурних заходів.

У сучасному світі швидкого розвитку інформаційно-комунікаційних технологій важливо, щоб замки активно використовували цифрові інструменти для надання інформації туристам [48]. Завдяки впровадженню сучасних технічних рішень можна значно розширити можливості виставок, забезпечувати додаткову текстову та графічну інформацію, демонструвати втрачені експонати та організовувати віртуальні виставки. Необхідність технічної модернізації замків зумовлена складними умовами їхнього функціонування та вимогами сучасного суспільства [8].

Інноваційні технології – це нові або вдосконалені рішення, які покращують процес виробництва або виготовлення окремих товарів. Вони, як правило, менш капіталомісткі, більш екологічні та енергоефективні. До інноваційних технологій належать інформаційні та технологічні нововведення. Сьогодні мультимедійні технології є однією з найбільш динамічних галузей інформаційних технологій, оскільки мультимедіа забезпечує інтеграцію тексту, звуку, графіки, фотографій та відео в одному

цифровому форматі з використанням аудіовізуальних ефектів та інтерактивного програмного забезпечення [5].

З розвитком інформаційних технологій все більше людей надають перевагу Інтернету, залишаючи позаду традиційні засоби масової інформації, такі як телебачення, радіо та газети. Тому сучасні інформаційні технології стають ключовою складовою розвитку замкового туризму. Замки, подібно до музеїв, можуть застосовувати цифрові технології для оцифрування експонатів та створення баз даних колекцій, доступних для віртуальних відвідувачів. Сучасні музеї використовують інноваційні методи організації виставкових просторів і маркетингові комунікації, щоб просувати позитивний імідж і взаємодіяти з аудиторією [37].

Сучасний туризм все більше орієнтується на цифрові технології, які дозволяють зробити подорожі цікавішими та доступнішими. У замковому туризмі можна використовувати доповнену реальність (AR) та віртуальну реальність (VR), щоб відтворити історичні події або побут середньовічного життя. Це дозволить туристам відчути себе частиною історії та залучить нову аудиторію, зокрема молодь, яка цікавиться інноваційними рішеннями.

У замках, що погано збереглися можна використовувати програми, як-от SketchUp, для створення 3D-моделей об’єктів. SketchUp забезпечує візуалізацію будівель та об’єктів у тривимірному просторі, що сприяє збереженню, безпеці та доступності експонатів. Існують також інші програми для створення віртуальних музеїв, наприклад, Google Earth, яка відображає віртуальний глобус і може інтегруватися зі SketchUp для підвищення ефективності [7].

Хмельницька область могла б інвестувати в розробку мобільних додатків, які дозволять туристам відвідувати замки у форматі «цифрових екскурсій». Такі технології вже успішно застосовуються в історичних музеях і замках Західної Європи, де вони здатні значно збільшити потік відвідувачів.

Організація регулярних фестивалів, ярмарків, театралізованих подій та лицарських турнірів у замках Хмельницької області може значно підвищити

їхню популярність. Фестивалі середньовічної культури, реконструкція історичних подій, а також гастрономічні заходи, пов'язані з місцевими кулінарними традиціями, зможуть привабити велику кількість туристів з України та інших країн. Ці заходи мають проводитися на регулярній основі, адже вони забезпечують постійний туристичний потік та сприяють розвитку місцевої економіки.

Для розвитку замкового туризму критично важливо забезпечити зручний доступ до замків, розвиток доріг, громадського транспорту, облаштування готелів і ресторанів. Крім того, інвестиції в сучасні туристичні центри з інформаційними бюро, де туристи зможуть отримати детальну інформацію про пам’ятки, тури та заходи, стануть вагомим внеском у розвиток туристичної привабливості регіону.

Замковий туризм може стати важливим джерелом доходів для Хмельницької області, стимулюючи розвиток малого і середнього бізнесу в місцевих громадах, особливо в сільській місцевості. Збільшення туристичних потоків сприятиме розвитку готельного бізнесу, ресторанної сфери, сувенірної продукції та створенню нових робочих місць.

Соціальні вигоди полягають у зміцненні місцевої ідентичності, популяризації національної культури та історії, підвищенні зацікавленості молоді в збереженні та вивченні національної спадщини. Замковий туризм сприяє згуртуванню громади навколо ідеї збереження та розвитку своєї історичної спадщини, що створює відчуття гордості за рідний край.

Розвиток замкового туризму у Хмельницькій області стикається з низкою викликів, серед яких:

1. Брак фінансування. Значна частина замків перебуває в аварійному стані, а реставрація вимагає значних фінансових вкладень.

2. Недостатня популяризація. Хоча деякі замки вже добре відомі, багато пам'яток залишаються маловідомими через відсутність інформаційної підтримки.

3. Відсутність єдиної стратегії розвитку. Наразі в Україні немає комплексної стратегії для розвитку замкового туризму, що включала б усі аспекти – від реставрації до маркетингу.

Розвиток замкового туризму в Хмельницькій області має великий потенціал, який можна реалізувати за умови комплексного підходу. Використання європейського досвіду, впровадження інноваційних технологій, проведення культурних заходів та інвестиції в інфраструктуру здатні перетворити замки Хмельницької області на туристичні центри національного і міжнародного значення. Замковий туризм, з одного боку, може стати вагомим економічним ресурсом, а з іншого – важливим інструментом для збереження культурної спадщини України [10].

3.3. SWOT-аналіз замкового туризму в Хмельницькій області

SWOT-аналіз замкового туризму в Хмельницькій області

Strengths (Сильні сторони):	Weaknesses (Слабкі сторони)
1.Історико-культурна спадщина. 2. Географічне розташування 3. Популярність серед туристів 4.Розвинена інфраструктура	1. Проблеми з фінансуванням 2. Обмежена доступність 3. Маркетинг і промоція 4. Кліматичні фактори
Opportunities (Можливості)	Threats (Загрози)
1. Європейський досвід і партнерства 2. Інноваційні технології 3. Диверсифікація послуг 4. Державна підтримка	1. Деградація об'єктів 2. Конкуренція 3. Економічна нестабільніст 4. Військові дії

До сильних сторін відноситься історико-культурна спадщина. В області збережено декілька унікальних історичних пам’яток, що приваблюють туристів. Наприклад, Кам'янець-Подільська фортеця є однією з найкраще збережених середньовічних фортець України. Унікальність архітектури:

замки області представляють різні стилі (готика, ренесанс, бароко) та епохи, що робить їх цікавими для науковців і туристів.Місця, пов’язані з важливими історичними подіями, такими як боротьба з османами, часи Речі Посполитої тощо. Область розташована в центрі Західної України, має зручне транспортне сполучення з Києвом, Львовом та Одесою. Замки знаходяться на перетині міжнародних та внутрішніх туристичних маршрутів. Популярність серед туристів, Кам'янець-Подільський щорічно відвідують тисячі туристів, завдяки чому створено відпрацьовані туристичні маршрути. Історичні реконструкції (битви, фестивалі), що проводяться в замках, є магнітом для туристів.Розвинена туристична інфраструктура, Кам’янець-Подільський та Меджибіж мають розвинені готельно-ресторанні комплекси. Існують иуристичні інформаційні центри, що пропонують послуги гідів різними мовами.

До слабких сторонін відносяться проблеми з фінансуванням. Недостатнє фінансування державою реставрації старовинних споруд. Наприклад, Меджибізький замок потребує додаткових інвестицій у збереження стін та башт. Відсутність механізмів залучення приватного капіталу до реконструкції.

Бракує адаптаційних рішень для людей з обмеженими можливостями (пандуси, аудіогіди). Замки області не мають широкої промоції на національному та міжнародному рівнях. Відсутність сучасних маркетингових інструментів, таких як активна присутність у соцмережах чи спеціалізованих туристичних порталах. Погодні умови, особливо взимку та восени, обмежують сезонність туризму. Відсутність закритих зон відпочинку чи інтерактивних експозицій, які могли б компенсувати негоду.

До можливостей належить використання Європейського досвіду і партнерства. Участь у грантових програмах, які фінансують відновлення історичних об’єктів. Наприклад, ЄС виділяє кошти через програми Interreg на збереження культурної спадщини. Створення партнерських відносин із замковими комплексами Польщі, Чехії та Угорщини для обміну досвідом і залучення туристів. Використання віртуальної реальності (VR) для

відтворення вигляду замків у їхньому первісному стані. Встановлення QR-кодів на об'єктах для отримання інформації різними мовами. Створення мобільних додатків із маршрутами та аудіогідами.

Розробка нових туристичних продуктів, наприклад, гастрономічні тури, базовані на середньовічній кухні, або квести з історичними темами. Проведення весільних церемоній чи корпоративних заходів у замках. Ініціативи, спрямовані на популяризацію національної культурної спадщини (наприклад, «Велика реставрація»).

До загроз належить руйнування старовинних стін та башт через брак коштів на їх реставрацію. Пошкодження архітектури вандалами або через нелегальні археологічні розкопки. Висока конкуренція. Популяризація туристичних маршрутів у сусідніх регіонах, таких як Львівська чи Тернопільська області, може відтягувати потік туристів. Зниження туристичної активності через фінансові труднощі як в Україні, так і в сусідніх країнах. Військові дії на території України.

Отже, кожен із пунктів SWOT-аналізу показує, що розвиток замкового туризму в Хмельницькій області потребує комплексного підходу, який включає фінансування, промоцію, інфраструктурний розвиток і захист спадщини. Залучення сучасних технологій та міжнародного досвіду може значно підвищити конкурентоспроможність регіону.

ВИСНОВКИ

Хмельницька область є одним із найцікавіших регіонів України для розвитку туризму, завдяки своїй багатій історії та численним пам'яткам архітектури. Цей край, розташований на заході країни, має унікальні культурні, архітектурні та природні ресурси, які можуть стати потужним магнітом для відвідувачів. Важливу роль у культурній спадщині області відіграють середньовічні фортеці, замки та оборонні споруди, які є свідками різних епох і подій, що відбувалися на українських землях. Хмельницька область має всі шанси розвивати замковий туризм, пропонуючи туристам різноманітні маршрути для занурення в історію та архітектуру України.

Серед найвідоміших історичних пам'яток – Кам'янець-Подільська фортеця, яка є одним з найвизначніших об'єктів національного значення і входить до списку найбільших історико-культурних заповідників України. Вона приваблює туристів не лише з усіх куточків країни, а й з-за кордону. Величні мури, вежі та бастіони фортеці зберегли пам'ять про різні культури та нації, які впливали на цей регіон протягом століть. Кам'янець-Подільський також відомий своєю старою частиною міста, де середньовічні споруди, вузькі вулички та храми створюють неповторну атмосферу, яка переносить відвідувачів у минуле. Це місто є обов'язковим пунктом для всіх, хто цікавиться історією та архітектурою.

Меджибізький замок, ще один знаковий об'єкт області, не менш відомий серед любителів історії. Розташований на березі річки Південний Буг, замок є не тільки важливим історичним, а й архітектурним об'єктом, адже його стіни пам'ятають численні облоги та битви. Меджибізький замок відомий своєю архітектурою, поєднанням готики та ренесансу, і є важливим елементом національної історії. Нині він є частиною Державного історико-культурного заповідника «Меджибіж» і є популярним туристичним місцем, де регулярно проводяться фестивалі, реконструкції історичних подій та виставки.

Старокостянтинівський замок, збудований на злитті річок Случ і Ікопоть, має важливе значення в історії регіону. Побудований у XVI столітті

князем Костянтином Острозьким, замок служив оборонною фортецею і був частиною оборонної системи проти турецько-татарських набігів. Хоча замок частково втратив свою первісну велич через руйнування та недоліки в догляді, він зберігає свою історичну та культурну цінність. Замок відомий своїми оборонними спорудами та храмами, які є частиною архітектурної спадщини України.

Сутковецький оборонний костел – унікальна пам'ятка оборонної архітектури. Споруда поєднує в собі риси костелу та замку, оскільки була побудована з оборонною метою, щоб захистити населення від численних нападів кочових орд. Оборонні костели були важливими об'єктами у Східній Європі під час Середньовіччя, і Сутковецький є одним з небагатьох збережених прикладів такого роду будівель. Костел зберігає елементи готики і є яскравим зразком середньовічної архітектури, що є надзвичайно цінним для дослідників та туристів.

Незважаючи на значний туристичний потенціал, багато замків і фортець Хмельницької області потребують суттєвих інвестицій і реставраційних робіт. Через брак фінансування деякі з них перебувають в занедбаному стані, що створює серйозну загрозу для їх збереження. Особливо це стосується замків, які не входять до складу національних чи обласних заповідників. Відсутність сучасної інфраструктури, як-от належних доріг, готелів, закладів харчування та зручних засобів пересування, обмежує можливості для розвитку туризму. Реставрація пам'яток та їх інфраструктурний розвиток могли б значно підвищити їхню привабливість для туристів.

Розвиток замкового туризму у Хмельницькій області стикається з низкою викликів, серед яких:

Брак фінансування. Значна частина замків перебуває в аварійному стані, а реставрація вимагає значних фінансових вкладень.

Недостатня популяризація. Хоча деякі замки вже добре відомі, багато пам'яток залишаються маловідомими через відсутність інформаційної підтримки.

Відсутність єдиної стратегії розвитку. Наразі в Україні немає комплексної стратегії для розвитку замкового туризму, що включала б усі аспекти – від реставрації до маркетингу.

Розвиток замкового туризму в Хмельницькій області є стратегічно важливим завданням, яке вимагає комплексного підходу.

Європейські країни, як-от Чехія, Польща, Франція, активно використовують замковий туризм як ключову галузь культурного туризму. Вони зосереджуються на комплексному підході, що включає не лише реставрацію архітектурних пам'яток, а й організацію фестивалів, виставок, театральних дійств, тематичних екскурсій, а також створення інтерактивних музеїв, де туристи можуть зануритися в атмосферу середньовіччя. Важливу роль відіграє розвиток інфраструктури (зручні дороги, готелі, ресторани, туристичні центри) та маркетинг, орієнтований на широкі аудиторії.

Використання європейського досвіду в цій сфері, наприклад, створення історичних парків, інтерактивних музеїв та організації фестивалів, могло б сприяти популяризації замкових комплексів та забезпечити їхню економічну сталість. Важливо також залучати приватних інвесторів та громадські організації до процесу реставрації та управління історичними об'єктами, що може забезпечити більш ефективне використання ресурсів та залучення іноземних туристів.

Хмельницька область може запозичити цей досвід, розробивши багаторівневу стратегію розвитку замкового туризму. Вона має охоплювати залучення інвестицій у реставрацію замків, розбудову туристичної інфраструктури та створення цікавих культурних заходів.

Інформаційна кампанія, спрямована на підвищення обізнаності про унікальну спадщину Хмельниччини, може значно сприяти розвитку туризму в регіоні. Використання сучасних технологій, таких як віртуальні тури,

інтерактивні додатки для смартфонів та мультимедійні інсталяції, може привабити молодих туристів та забезпечити їм незабутній досвід. Спільна робота влади, бізнесу та громадськості над збереженням та популяризацією пам'яток може зробити Хмельниччину одним із провідних туристичних центрів України.

Сучасний туризм все більше орієнтується на цифрові технології, які дозволяють зробити подорожі цікавішими та доступнішими. У замковому туризмі можна використовувати доповнену реальність (AR) та віртуальну реальність (VR), щоб відтворити історичні події або побут середньовічного життя. Це дозволить туристам відчути себе частиною історії та залучить нову аудиторію, зокрема молодь, яка цікавиться інноваційними рішеннями.

Хмельницька область могла б інвестувати в розробку мобільних додатків, які дозволять туристам відвідувати замки у форматі «цифрових екскурсій». Такі технології вже успішно застосовуються в історичних музеях і замках Західної Європи, де вони здатні значно збільшити потік відвідувачів.

Організація регулярних фестивалів, ярмарків, театралізованих подій та лицарських турнірів у замках Хмельницької області може значно підвищити їхню популярність. Фестивалі середньовічної культури, реконструкція історичних подій, а також гастрономічні заходи, пов'язані з місцевими кулінарними традиціями, зможуть привабити велику кількість туристів з України та інших країн. Ці заходи мають проводитися на регулярній основі, адже вони забезпечують постійний туристичний потік та сприяють розвитку місцевої економіки.

Для розвитку замкового туризму критично важливо забезпечити зручний доступ до замків, розвиток доріг, громадського транспорту, облаштування готелів і ресторанів. Крім того, інвестиції в сучасні туристичні центри з інформаційними бюро, де туристи зможуть отримати детальну інформацію про пам’ятки, тури та заходи, стануть вагомим внеском у розвиток туристичної привабливості регіону.

Замковий туризм може стати важливим джерелом доходів для Хмельницької області, стимулюючи розвиток малого і середнього бізнесу в місцевих громадах, особливо в сільській місцевості. Збільшення туристичних потоків сприятиме розвитку готельного бізнесу, ресторанної сфери, сувенірної продукції та створенню нових робочих місць.

Соціальні вигоди полягають у зміцненні місцевої ідентичності, популяризації національної культури та історії, підвищенні зацікавленості молоді в збереженні та вивченні національної спадщини. Замковий туризм сприяє згуртуванню громади навколо ідеї збереження та розвитку своєї історичної спадщини, що створює відчуття гордості за рідний край.

SWOT-аналіз показує, що розвиток замкового туризму в Хмельницькій області потребує комплексного підходу, який включає фінансування, промоцію, інфраструктурний розвиток і захист спадщини. Залучення сучасних технологій та міжнародного досвіду може значно підвищити конкурентоспроможність регіону.

Отже, розвиток замкового туризму в Хмельницькій області має великий потенціал, який можна реалізувати за умови комплексного підходу. Використання європейського досвіду, впровадження інноваційних технологій, проведення культурних заходів та інвестиції в інфраструктуру здатні перетворити замки Хмельницької області на туристичні центри національного і міжнародного значення. Замковий туризм, з одного боку, може стати вагомим економічним ресурсом, а з іншого – важливим інструментом для збереження культурної спадщини України.

Проте багатоаспектність зазначеної проблеми не вичерпує усіх питань дослідження і потребує детального вивчення впровадження інноваційних технологій, проведення культурних заходів та інвестиції в інфраструктуру туризму Хмельниччини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування. Київ: КНУ ім. Т. Шевченка, 2001. 395 с.

2. Білецька І. М. Сучасний стан та перспективи розвитку замкового туризму в Україні. *Проблеми підвищення ефективності інфраструктури*. Київ: НАУ, 2011. Вип. 31. С. 104–112.

3. Божко Л. Д. Культурно-історична спадщина як об'єкт пізнавального туризму. *Туристичний бізнес: світові тенденції та національні пріоритети:* матеріали VI міжнар. наук. конф. (Харків, 9 лист. 2012 р.). Харків, 2012. С. 13–15.

4. Бордун О. Ю., Білоус С. В. Використання зарубіжного досвіду для розвитку замкового туризму України. *Замковий туризм Тернопільської області: проблеми та перспективи розвитку:* матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Тернопіль, 4 трав. 2012 р.). Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. С. 136–142.

5. Гнатюк Л. Р., Яременко О. Ю. Проблематика збереження палацово-паркових комплексів України. *Теорія та практика дизайну*. Київ: НАУ, 2020. Вип. 20. С. 39–47.

6. Гарбар Г. А.Культурний туризм в контексті масової культури. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії.* 2014. Вип. 56. С. 140–148.

7. Горбик В. О., Денисенко Г. Г. Проблеми дослідження і збереження пам’яток історії та культури в Україні. *Український історичний журнал.* 2004. Вип. 2. С. 133–144.

8. Долинська О. О. Замковий туризм в Хмельницькій області. *Географія та туризм*. Київ, 2022. Вип. 67. С. 3–9.

9. Долинська О. О. Перспективи розвитку фестивального туризму в Хмельницькій області. *Географія та туризм*. Київ: Альфа-ПІК, 2023. Вип. 71.

С. 15–19.

10. Долинська О.О. Ресурсно-рекреаційний потенціал Хмельницької області. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер.: Географія*. Тернопіль, 2022. № 2 (53). С. 84–89.

11. Долинська О. О. Шоробура І. М., Біницька О. П. Інновації в туризмі. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер.: Географія.* Тернопіль, 2023. № 2 (55). С. 58–64.

12. Жердьов А. Фортифікаційні споруди у системі об'єктів туристсько-рекреаційної діяльності. *Географія та туризм*. 2012. Вип. 19. С. 143–149.

13. Завальнюк О.М., Комарніцький О.Б. Кам'янець-Подільський: історико-популярний нарис. Кам'янець-Подільський: «Абетка–НОВА», 2001. 120 с.

14. Закон України «Про туризм» від 11 лютого 2018 року № 325/95- ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 31. ст. 241.

15. Захар'єв В.А., Шпаковський С.М. Замки і фортеці з-понад Кучманського шляху. Хмельницький: ФОП Цюпак А.А., 2015. 104 с.

16. Іванов О. Замки і палаци Західної України: історія, культура, туризм (Історико-архітектурні пам'ятки замкового мистецтва). Київ: Наш світ, 2004. 245 с.

17. Каднічанський Д. А., Завадовський Т. Б. Замковий туризм. Курс лекцій для студентів спеціальності «Туризмознавство». Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2017. 138 с.

18. Калитюк В. А. Рекреаційно-туристичний комплекс в умовах ринку. Львів, 1999. 162 с.

19. Кифяк В. Ф. Організація туризму: навч. посіб. Чернівці: Книги – ХХІ, 2008. 344 с.

20. Ковешніков В., Ліфіренко О., Стукальська Н. Інноваційні види туризму. *Інвестиції: практика та досвід.* 2016. № 4. С. 38–44.

21. Корінний М.М., Шевченко В.Ф. Короткий енциклопедичний словник з культури. Київ: Україна,2012. 384 с.

22. Корнієнко В.В. Методика використання в туризмі пам'яток етнічної історико-культурної спадщини України. *Етнічна історія народів Європи.* Київ, 2006. Вип. 21. С. 119–124.

23. Корсак Р. Перспективи використання замків у готельній індустрії України: досвід Чеської республіки. *Актуальні питання гуманітарних наук.* 2019. Вип. 24, т. 2. С. 11–16.

24. Лесик О. В. Замки та монастирі України. Львів: Світ, 1993. 173 с.

25. Липа К. Під захистом мурів. Київ: Наш час, 2007. 184 с.

26. Мальська М. П., Худо В.В. Туристичний бізнес: теорія та практика: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2020. 424 с.

27. Мацюк О. Фортеці і замки України. Пам'ятки України. 1991. № 2. С. 56–59.

28. Маркевич М. Замковий туризм Західної України. *Міжнародний бізнес та замковий туризм в Україні: сучасний стан і перспективи розвитку:* зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (Тернопіль–Збараж, 28–29 квіт. 2017 р.). Тернопіль: ТНЕУ, 2017. С. 177–179.

29. Осієвська Ю. С. Культурна спадщина як драйвер соціокультурного розвитку на сучасному етапі: ефективність регіональної моделі. *Культура і сучасність.* 2022. № 1. С. 99–105.

30. Петранівський В. Л., Рутинський М. Й., Заставний Ф. Д. Туристичне краєзнавство : навч. посіб. [2-ге вид., випр.]. Київ: Знання, 2008. 575 с.: іл.

31. Поливач К. А. Культурна спадщина та її вплив на розвиток регіонів України. Київ: Інститут географії НАН України, 2012. 208 с.

32. Рутинський М. Й. Замковий туризм в Україні. Географія пам'яток фортифікаційного зодчества та перспективи їх туристичного відродження: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 432 с.

33. Тертична Ю. В. Замковий туризм в Україні. *Географія та туризм.* 2010. Вип. 3. С. 91–97.

34. Тлумачний словник української мови: понад 12 500 статей (близько 40 000 слів) / за ред. д-ра філологічних наук, проф. В. С. Калашника. Харків: Прапор, 2002. 992 с.

35. Фількіна А. О. Перспективи та менеджмент розвитку замкового туризму в Україні: кваліфікаційна робота. Львів, 2022. 104 с.

36. Черешнюк Т., Кузишин А. Європейський досвід використання оборонних споруд з метою туризму та рекреації. *Рекреаційна географія і туризм. Наукові записки.* 2020. № 2. С. 115–123.

37. Шашкова І. С., Буравченко С. Г., Хлюпін О. А. Методи пристосування замків під культурно-туристичні комплекси. *Сучасні проблеми архітектури та містобудування.* 2021. Вип. 61. С. 139–158.

38. Шикеринець В. В. Перспективи розвитку замкового туризму в Україні. *Держава та регіони. Сер.: Державне управління.* 2012. Вип. 3. С. 92–96.

39. Шоробура І.М., Бардей О.І. Специфіка інноваційної туристичної діяльності на території України //*Актуальні проблеми розвитку освіти в сфері туризму, фізичної культури та спорту*: матеріали VI Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 21-22 березня 2023 р.). Хмельницький: ХГПА., 2023. Ч. І. С.11-14.

40. Шоробура І.М. Туризм як засіб оздоровлення та фізичного вдосконалення студентської молоді //*Актуальні проблеми розвитку освіти в сфері туризму, фізичної культури та спорту:* матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 26 лютого 2021 р.). Хмельницький: ФОП Цюпак А.А., 2021. С. 182-185.39.

41. Шоробура І.М., Долинська О.О. Теоретико-методичні основи менеджменту екскурсійної діяльності. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. Класичний приватний університет. № 78. 2021. С. 98-102.

42. Шоробура І.М., Долинська О.О., Гільберг Т.Г. Замковий туризм Тернопільської області: сучасний стан та перспективи розвитку. *Економіка та*

суспільство, вип. 63. 2024.

43. Шоробура І.М., Долинська О.О., Гільберг Т.Г. Туристичні шляхи, як засіб популяризації культурної спадщини. *Інфаструктура ринку*, вип.79. 2024.

44. Шоробура І.М. Управління туристичною діяльністю в Україні: теоретичний аспект. *Історико-педагогічний альманах*. 2021. Вип. 48. С. 202-207.

45. Шоробура І.М. значеннння фортифікаційних споруд хмельниччини при підготовці здобувачів спеціальності «туризм і рекреація // *Педагогічний альманах*, 54, 77–83. doi: 10.37915/pa.vi53.431.

46. Dolynska O. Resource and recreational potential of khmelnytskyi region. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Сер.: Географія.* Тернопіль: Тайп, 2022. Вип. 2 (53). С. 84–89. https://doi.org/10.25128/2519-4577.22.2.11

47. Dolynska O., Shelemetieva T., Pavliuk S., Ivanenko T., Bazhenova S. Peculiarities of International Competition in the Market of Tourism and Hospitality. *Economic Affairs.* 2022. Vol. 67, № 04s. pp. 897–905. URL: http://ndpublisher.in/admin/issues/EAv67n4sw.pdf

48. Dolynska O., Smyrnov I., Shorobura I., Merchanskyi V., Tsurkan I. The Role of Press Tours in the Development of Park Recreation Complexes. *Journal of Environmental Management and Tourism*. 2023. Supl. L, vol. 14, № 1. pp. 249–260. https://doi.org/10.14505/jemt.v14.1(65).24.

49. Mozolev O. M., Shorobura I. M. Scientific research in the field of tourism at the Khmelnytsky humanitarian and pedagogical academy. *Journal of Education, Health and Sport.* 2023;13(2): 399-408. https://apcz.umk.pl/JEHS/article/view/55965 https://zenodo.org/record/14034604

50. Olesya Dolynska, Ihor Smyrnov, Inna Shorobura, Volodymyr Merchanskyi, Ihor Tsurkan The Role of Press Tours in the Development of Park Recreation Complexes. Journal of Environmental Management and Tourism, (Volume XIV, Spring), 1(65): 249-260. DOI:10.14505/jemt.v14.1 (65).24.

51. Shorobura I.M., Hutsal L.A. Excursionism: kamianets-podilskyi as an

object of tourist interest. Journal of Education, Health andSport. 2024;52: 278-286. https://apcz.umk.pl/JEHS/article/view/55964 https://zenodo.org/records/1403450

ДОДАТКИ

Додаток А

Додаток Б

Додаток В

Додаток Г

Додаток Д

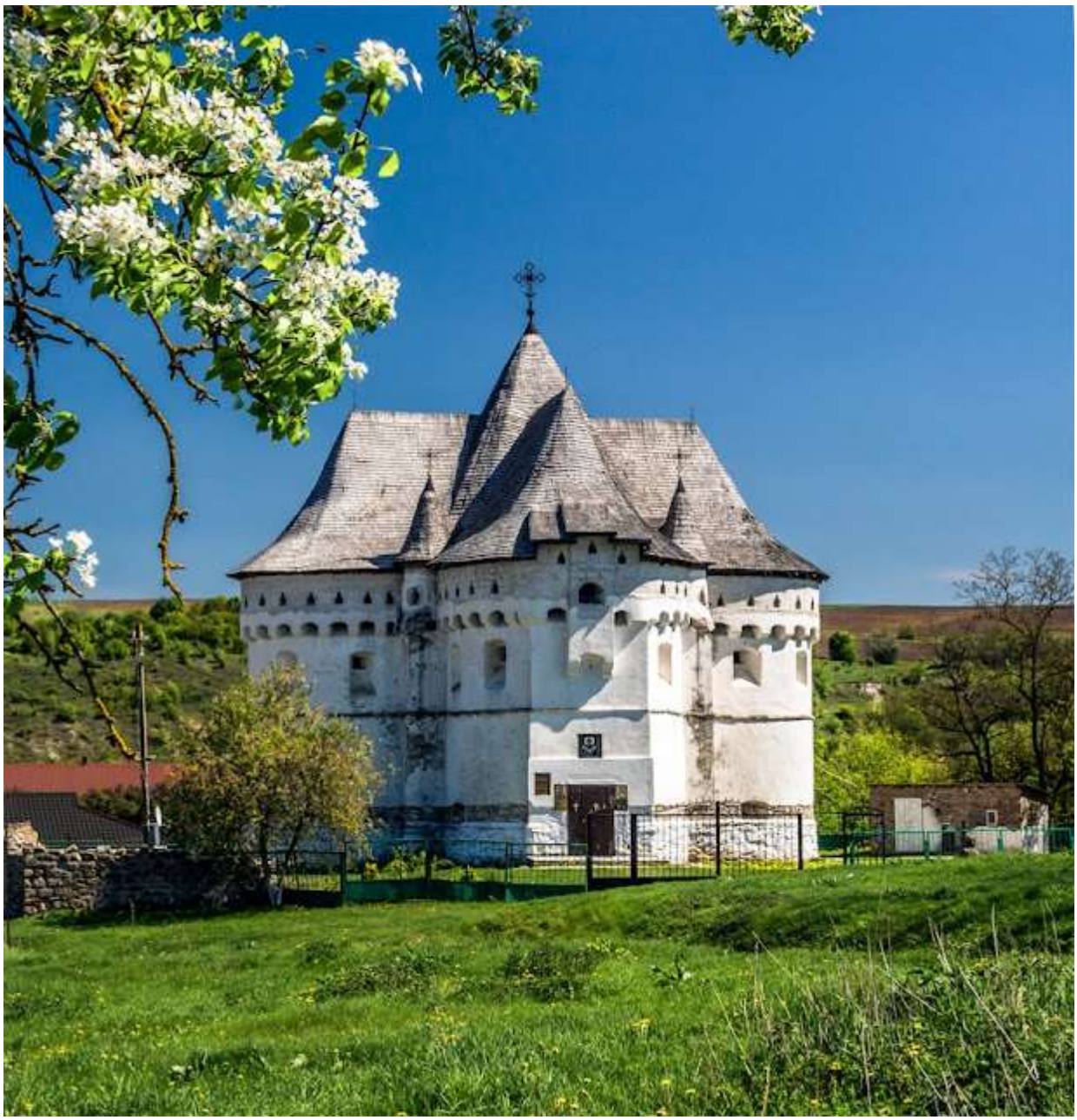
Додаток Е

Додаток Ж

Додаток К

Додаток Л

